

Kvalitativna analiza ishoda "Posebnog poludnevnog programa za predškolsku djecu s poremećajem iz spektra autizma" iz perspektive roditelja

Blažević, Josipa

Postgraduate specialist thesis / Završni specijalistički

2025

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Education and Rehabilitation Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:158:018096>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-04-02**

Repository / Repozitorij:

[Faculty of Education and Rehabilitation Sciences - Digital Repository](#)

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet
Poslijediplomski specijalistički studij
"Rana intervencija u edukacijskoj rehabilitaciji"

Josipa Blažević

**KVALITATIVNA ANALIZA ISHODA "POSEBNOG
POLUDNEVNOG PROGRAMA ZA PREDŠKOLSKU DJECU S
POREMEĆAJEM IZ SPEKTRA AUTIZMA" IZ PERSPEKTIVE
RODITELJA**

SPECIJALISTIČKI RAD

Zagreb, veljača 2025.

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet
Poslijediplomski specijalistički studij
"Rana intervencija u edukacijskoj rehabilitaciji"

Josipa Blažević

Kvalitativna analiza ishoda "Posebnog poludnevnog programa za predškolsku djecu s poremećajem iz spektra autizma" iz perspektive roditelja

SPECIJALISTIČKI RAD

Mentorica:

prof. dr. sc. Martina Ferić

Komentorica:

izv. prof. dr. sc. Jasmina Stošić

Zagreb, veljača 2025.

Klasa: 131-01/24-01/162
Ur. broj: 251-74/25-07/3
Zagreb, 20. siječnja 2025.

Na temelju čl. 28. Statuta Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Fakultetsko vijeće Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta na 4. redovitoj sjednici održanoj dana 20. siječnja 2025. godine donijelo je sljedeću

O d l u k u

o prihvaćanju ocjene Povjerenstva za ocjenu specijalističkog rada i imenovanju Povjerenstva za obranu specijalističkog rada na sveučilišnom specijalističkom studiju *Rana intervencija u edukacijskoj rehabilitaciji*

I.

Prihvaća se ocjena Povjerenstva za ocjenu specijalističkog rada Josipe Blažević, mag. rehab. educ.

II.

Imenuje se Povjerenstvo za obranu specijalističkog rada pod naslovom „Kvalitativna analiza ishoda „Posebnog poludnevnog programa za predškolsku djecu s poremećajem iz spektra autizma“ iz perspektive roditelja“ pristupnice Josipe Blažević, mag. rehab. educ. u sastavu:

1. **prof.dr.sc. Ana Wagner Jakab**, Sveučilište u Zagrebu Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, predsjednica
2. **prof.dr.sc. Martina Ferić**, Sveučilište u Zagrebu Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, članica
3. **izv.prof.dr.sc. Marina Milić**, Sveučilište u Zagrebu Pravni fakultet, Studijski centar socijalnog rada, vanjska članica.

Pozitivno ocijenjen specijalistički rad pristupnica mora obraniti najkasnije u roku od 2 mjeseca od dana imenovanja Povjerenstva za obranu rada. Obrana će se održati 3. veljače 2025. godine (ponedjeljak) u 10 sati u dvorani P10 na Sveučilištu u Zagrebu Edukacijsko-rehabilitacijskom fakultetu.

Dekan:

izv.prof.dr.sc. Ante Bilić Prčić

Dostaviti:

- 1) Povjerenstvu, na znanje
- 2) Studentici, na znanje
- 3) Prilog zapisniku FV-a
- 4) U dosje studentice
- 5) Pismohrana

Zahvale

Hvala svim kolegama u DV Bajka na podršci, suradnji i inspiraciji tijekom mog rada te svim sudionicima istraživanja na vremenu i povjerenju koje su mi ukazali. Posebno zahvaljujem svojim mentoricama na stručnoj podršci, savjetima i ohrabrenju kroz cijeli proces. Hvala mojoj obitelji. Prijateljima hvala na motivaciji, osmijehu i neprocjenjivoj podršci. Mirta, hvala ti na nesebičnoj pomoći, podršci, strpljenju i ljubavi, posebno u samoj završnici.

Sažetak

Rad prikazuje kvalitativnu analizu iskustava roditelja čija su djeca sudjelovala u "Posebnom poludnevnom programu za predškolsku djecu s poremećajem iz spektra autizma", implementiranom u Dječjem vrtiću Bajka u Zagrebu. Cilj istraživanja bio je istražiti utjecaj Programa na razvoj komunikacijskih, socijalnih i kognitivnih vještina djece te evaluirati učinke na obiteljsku dinamiku i roditeljske kompetencije. Istraživanje je provedeno polustrukturiranim intervjuima s roditeljima, te je kao metoda obrade podataka korištena tematska analiza teksta. Rezultati su pružili uvid u specifične komponente Programa, poput individualnih razgovora, djelomične integracije i edukativne podrške za roditelje. Zaključci ističu da Program značajno doprinosi kvaliteti života djece i obitelji, uz preporuke za dugoročiji kontinuitet podrške i unapređenja sadržaja usmjerenih na specifične potrebe autistične djece.

Ključne riječi: autizam, rana intervencija, inkluzija, Posebni poludnevni program za djecu predškolskog uzrasta s poremećajem iz spektra autizma u dobi od 3 godine do polaska u školu, evaluacija

Abstract

This paper presents a qualitative analysis of the experiences of parents whose children participated in the "Special Half-Day Program for Preschool Children with Autism Spectrum Disorder," implemented at the Bajka Kindergarten in Zagreb. The aim of the study was to explore the Program's impact on the development of children's communication, social, and cognitive skills, as well as to evaluate its effects on family dynamics and parental competencies. The research was conducted through semi-structured interviews with parents, with thematic analysis employed as the method for data processing. The results provided insights into specific components of the Program, such as individual consultations, partial integration, and educational support for parents. The conclusions highlight the Program's significant contribution to the quality of life for children and their families, with recommendations for ensuring long-term continuity of support and enhancing content tailored to the specific needs of autistic children.

Keywords: autism, early intervention, inclusion, Special Half-Day Program for Preschool Children with Autism Spectrum Disorder aged 3 to school entry, evaluation

SADRŽAJ

1. Uvod	1
1.1. <i>Obitelj autističnog djeteta</i>	1
1.2. <i>Uključivanje autistične djece u redovni vrtićki sustav</i>	4
1.3. <i>Utjecaj uključivanja autističnog djeteta u redovni vrtićki sustav na obitelj djeteta</i>	5
1.4. <i>Učinkoviti programi uključivanja autističnog djeteta u redovni vrtićki sustav</i>	6
2. Opis programa "Posebni poludnevni program za djecu predškolskog uzrasta s poremećajem iz spektra autizma u dobi od 3 godine do polaska u školu"	10
2.1. <i>Proces uključivanja</i>	10
2.2. <i>Provedba Programa</i>	11
2.3. <i>Komponente Programa usmjerene roditeljima</i>	12
3. Cilj i svrha istraživanja	14
4. Metoda istraživanja	16
4.1. <i>Sudionici istraživanja</i>	16
4.2. <i>Metoda prikupljanja podataka</i>	17
4.3. <i>Provedba istraživanja</i>	18
5. Rezultati i rasprava	20
5.1. <i>Informiranost o Programu</i>	20
5.2. <i>Roditeljska iskustva, doživljaji i stavovi o provedenom Programu</i>	21
5.3. <i>Komponente Programa</i>	23
5.4. <i>Utjecaj Programa na djetetove vještine, znanja i sposobnosti</i>	27
5.5. <i>Kako roditelji opisuju širi utjecaj Programa na funkcioniranje djeteta u obitelji?</i>	30
5.6. <i>Kako roditelji opisuju širi utjecaj Programa na funkcioniranje obitelji?</i>	32
5.7. <i>Kako majke/očevi opisuju iskustva, doživljaje i stavove prema Programu?</i>	34
5.8. <i>Preporuke i savjeti roditelja za poboljšanje Programa</i>	36
5.9. <i>Implikacije istraživanja i preporuke za buduća istraživanja</i>	39
5.10. <i>Ograničenja istraživanja</i>	40
6. Zaključak	42
7. Literatura	44
8. Prilozi	50

1. Uvod

1.1. Obitelj autističnog djeteta¹

Od prvih opisa autizma dječje psihijatrice Grunye Sukhareve do definicije prema DSM 5 klasifikaciji, razumijevanje i podrška autističnim osobama prošli su značajnu evoluciju. U najnovijoj DSM-5 klasifikaciji, dijagnoza autizma temelji se na prisutnosti deficita u socijalnoj komunikaciji i interakciji te ograničenim, repetitivnim obrascima ponašanja, interesa ili aktivnosti (Američka psihijatrijska asocijacija, 2013). Međutim veoma je bitno autizam gledati kroz prizmu socijalnog modela i modela ljudskih prava, a ne samo kroz medicinski model. Ovi pristupi usmjeravaju pažnju na uklanjanje društvenih i okolinskih prepreka koje otežavaju sudjelovanje autističnih osoba u ključnim aspektima društvenog života i prepoznajući autizam ne kao "nedostatak", već kao izraz ljudske raznolikosti – neurodivergentnosti (Dwyer, 2022). U skladu s Konvencijom o pravima osoba s invaliditetom (Ujedinjeni Narodi, 2006), naglasak je na osiguravanju inkluzivnih obrazovnih, socijalnih i zdravstvenih usluga koje omogućuju autističnim osobama ostvarivanje njihovih prava i punog potencijala u zajednici. Dakle socijalni model i model ljudskih prava ne samo da ističu potrebu za uklanjanjem prepreka u društvu, već prepoznaju i izazove s kojima se suočavaju obitelji autistične djece i nastoje im pružiti podršku i osigurati adekvatne resurse za razvoj djeteta u obiteljskom i širem društvenom kontekstu.

Brojne studije (Bonis, 2016; Samadi i sur., 2014; Zablotzky i sur., 2013) koje istražuju aspekte interakcije između obitelji i autističnog djeteta ukazuju na povećane razine stresa i anksioznosti u ovim obiteljima. Obitelj autističnog djeteta može doživjeti dramatične promjene u društvenom životu, očekivanjima, obiteljskim planovima, profesionalnom životu, financijskom statusu i emocionalnoj dobrobiti. Posebno su pogođeni roditelji, što je povezano s dijagnozom koja se često postavlja nedosljedno i nejasno, neurodivergentnim razvojem djece, teškoćama u komunikaciji te manjkom obiteljske i socijalne podrške (Samadi i sur., 2014). Trenutak otkrivanja dijagnoze značajno utječe na prethodna očekivanja, snove i životne projekcije obitelji, često uzrokujući fazu neravnoteže te je ponekad potrebno puno vremena da obitelj

¹ Iako u literaturi ne postoji jasna suglasnost o preferiranom jeziku ("Identity-First" ili "Person-First Language") autističnih osoba (Vivanti, 2020), u ovom radu koristi se identitetski jezik, pri čemu izraz "autistično dijete", za razliku od "dijete s poremećajem iz spektra autizma", stavlja autizam kao ključan dio identiteta. Ovaj pristup naglašava prihvaćanje autizma kao različitosti, a ne poremećaja ili bolesti.

ponovno uspostavi stabilnost i započne proces suočavanja s dijagnozom (Anjos i Morais, 2021). Općenito, članovima obitelji prilikom postavljanja dijagnoze nije jasno što autizam točno predstavlja, kao ni svi mogući oblici tretmana autizma što dodatno pojačava osjećaje nesigurnosti i stresa. Obiteljima je potreban proces prilagodbe unutar kojeg slijedi prihvaćanje dijagnoze i uspostavljanje nove obiteljske dinamike i rutina. Istraživanja koja uključuju obitelji autističnu djece i adolescenta naglašavaju da svakodnevni život obitelji često postaje usmjeren na potrebe i poteškoće njihove djece, kako unutar doma, tako i u društvenom kontekstu te roditelji pokušavaju razumjeti procese koji se događaju, a koji su vezani uz autizam, s ciljem unaprjeđenja razvoja djeteta (Monhol i sur., 2021).

Dok su neki izazovi u svakodnevnim aktivnostima, poput socijalnih interakcija i ponašanja te povremenih izražavanja neprimjerenih ponašanja, zajednički svim dobnim skupinama, drugi su specifični za razvojnu fazu u kojoj se dijete nalazi. Na primjer, kod djece do 12 godina, izazovi uključuju prihvaćanje dijagnoze, komunikaciju, ponašanje te prekomjernu pažnju i predrasude iz socijalne okoline. S druge strane, kod adolescenata roditelji često ističu poteškoće u vezi s tim koliko je dijete ovisno o njima, s higijenom, aktivnostima koje uključuju dodir i fizički kontakt, agresivnim i autoagresivnim ponašanjem, drugim neprimjerenim ponašanjima, socijalizacijom s vršnjacima i razvojem seksualnosti (Anjos i Morais, 2021). Međutim, iako s rastom djece roditelji postaju nešto manje uključeni u svakodnevnu brigu, jer djeca dio brige preuzimaju na sebe, roditeljska podrška je i dalje potrebna u većoj mjeri nego što je to kod djece neurotipičnog razvoja. Takva kontinuirana povećana briga roditelja vodi do toga da roditelji postaju sve umorniji, a posebno ako su i dalje aktivno uključeni u svakodnevne obaveze svog djeteta (Bagatell i sur., 2014). Što postaje još uočljivije kada se radi o djetetu s izraženijim razvojnim teškoćama.

Unatoč nužnosti da se svi članovi obitelji prilagode novoj obiteljskoj dinamici i reorganiziraju aktivnosti unutar obitelji da bi podržavale novu dinamiku, obično su majke te koje preuzimaju glavnu odgovornost za skrb autističnog djeteta. Vrankić (2019) u svom istraživanju s 89 roditelja autistične djece, u Hrvatskoj, dolazi do rezultata da su majke često prisiljene prilagoditi svoj profesionalni angažman kako bi mogle preuzeti primarnu ulogu u brizi za autistično dijete. Također rezultati pokazuju da su očevi značajno češće zaposleni na puno radno vrijeme u usporedbi s majkama. Nasuprot tome, dio majki nije zaposlen, dok one koje rade češće imaju skraćeno radno vrijeme ili prekidaju radni odnos zbog korištenja porodiljnog ili roditeljskog dopusta (Vrankić, 2019). Takva uloga majki može dovesti do toga da nemaju više dovoljno

osobnih resursa u vidu energije i vremena za ulaganje u vlastite aspiracije i interese ili za adekvatnu brigu o drugoj djeci, ako ih imaju (McAuliffe, 2017).

Navedeno se može razumjeti kroz povijesne i kulturne utjecaje rodnih uloga, odnosno, kulturalno dijeljenih društvenih očekivanja o ponašanju žena i muškaraca. Naime, prema tradicionalnim rodnim ulogama, od žena se očekuje da budu "njegovateljice", dok se od muškaraca očekuje da budu "hranitelji" obitelji. Mapelli i suradnici (2018) ističu da se kod autistične djece od majki očekuje da skrbe za dijete, i fizički i emocionalno, zbog čega majke ranije od očeva prihvaćaju djetetovu dijagnozu. Istovremeno, od očeva se obično očekuje većinski pružanje financijske podrške i sigurnosti što ih često udaljava od kontakta s djetetom, suočavanja s dijagnozom, terapijskog praćenja djeteta kao i postupnog prihvaćanja djeteta i njegove dijagnoze. Zanimljivo je kako istraživanje Ferreira i Smeha (2018) pokazalo kako samohrane majke kao i one koje su u braku ili vezi podjednako često doživljavaju stres, zabrinutost za budućnost svog djeteta, osjećaj iscrpljenosti zbog stalne skrbi i odgovornosti, kao i ponekad osjećaj usamljenosti. Razlika je, međutim, u tome što samohrane majke mogu te osjećaje i izazove doživljavati intenzivnije, jer nemaju partnera s kojim bi podijelile te odgovornosti ili dobile podršku u svakodnevnom životu (Ferreira i Smeha, 2018).

Istraživanje koje je uspoređivalo obitelji s djecom s autizmom i obitelji s djecom s drugim teškoćama (Samadi i sur., 2014) pokazalo je da su majke autistične djece imale jednake izazove kao i majke djece s drugim teškoćama. Te izazove uključuju teškoće u usklađivanju posla i obiteljskih obaveza, financijske poteškoće, osjećaje tuge i žalovanja, zdravstvene probleme te probleme u održavanju obiteljskih i društvenih odnosa. Takvi izazovi često uzrokuju visok nivo anksioznosti i depresije što može biti povezano s nižom kvalitetom života (Kuhlthau i sur., 2014). Utjecaj umora, iscrpljenosti i pritiska brige za dijete ograničava ne samo psihološke aspekte već i kvalitetu života, ekonomski status i obiteljske odnose. Intenzivno vrijeme utrošeno na brigu o autističnoj djeci također utječe na kvalitetu odnosa s ostalim članovima obitelji, te se obitelji mogu suočiti s predrasudama i nedostatkom podrške šire obitelji i zajednice, što može rezultirati povlačenjem iz društvenog života (Das i sur., 2017), a ovaj društveni pritisak dodatno pojačava emocionalni i fizički teret koji majke češće od očeva osjećaju zbog zahtjeva skrbi za autistično dijete. Očevi su identificirali stres koji su njihove supruge doživljavale kao jedan od najvažnijih izazova s kojima su se suočavali u kontekstu roditeljstva autističnog djeteta (Ghanouni i Hood, 2021).

Povećanju razine stresa kod roditelja djece s autizmom pridonose brojni čimbenici, uključujući emocionalno zdravlje roditelja, spol roditelja, probleme u ponašanju djeteta, ostali ukućani te kvantitetu i kvalitetu neformalne podrške (Samadi i sur., 2014). Također, stigmatizacija, nedostatak odgovarajućih usluga, visoki financijski troškovi, odbacivanje djeteta od strane vršnjaka, obitelji i šire zajednice, nedostatak odgovarajućih informacija i kvalificiranih stručnjaka te poteškoće roditelja u uključivanju u druge profesionalne aktivnosti ili obiteljske odgovornosti koje nisu povezane s brigom o djeci s autizmom dodatno povećavaju stres (Samadi i sur., 2014). Balestro i Fernandes (2019) ističu da je razina djetetove komunikacije usko povezana s percepcijom roditelja o njegovim sposobnostima i napretku. Intervencije koje unapređuju komunikaciju znatno povećavaju interakciju između roditelja i djeteta, smanjujući stres zbog otežanog izražavanja. Bolja komunikacija omogućuje roditeljima kvalitetniju interakciju s djetetom i jača osjećaj povezanosti unutar obitelji.

Povijesna i suvremena istraživanja ukazuju na značajnu evoluciju razumijevanja autizma i prilagodbe cijele obitelji potrebama autističnog djeteta. Promjene u dijagnostičkim kriterijima i intervencijama pridonijele su sveobuhvatnijem pristupu koji naglašava važnost socijalne podrške i obiteljskih veza. Iako se suočavaju s različitim izazovima – od stigmatizacije, financijskih poteškoća i visokih razina stresa do specifičnih potreba djece u različitim razvojnim fazama – obitelji autistične djece nastoje izgraditi novu dinamiku unutar koje je komunikacija ključna za međusobno razumijevanje i povezivanje.

1.2. Uključivanje autistične djece u redovni vrtićki sustav

U ustanove ranog predškolskog odgoja i obrazovanja (u daljnjem tekstu: RPOO) uključuje se sve veći broj djece s teškoćama u razvoju, no taj proces često nije jednostavan za djecu, roditelje niti stručnjake u vrtićima. Inkluzija djece s teškoćama u razvoju, posebno autistične djece, predstavlja izazovan proces koji zahtijeva niz prilagodbi unutar sustava ranog predškolskog odgoja i obrazovanja kako bi se osigurala adekvatna podrška i uspješna integracija svakog djeteta. Prema Državnom pedagoškom standardu (2008), djeca s teškoćama u razvoju, uključujući autističnu djecu, imaju pravo sudjelovati u redovnim i posebnim programima zajedno s vršnjacima, ovisno o njihovim sposobnostima, potrebama i interesima. Odluku o prikladnom obliku uključivanja donosi stručni tim vrtića, koji obično čine ravnatelj, pedagog, psiholog, edukacijski rehabilitator, logoped i zdravstveni voditelj. Tim izrađuje

individualizirani plan prilagodbe za svako dijete, pri čemu se pažljivo uzimaju u obzir njegove jedinstvene potrebe i interesi, s ciljem optimalne inkluzije i razvoja unutar programa.

Cijeli proces inkluzije bi trebao biti usmjeren na prepoznavanje prepreka za sudjelovanje djece s teškoćama u sustavu RPOO-a kao i njihovo smanjivanje te stvaranje prilika za učenje (UNESCO, 2009). Važno je da inkluzija također ima utjecaj na individualnoj razini, s naglaskom na stvaranje okruženja u kojem autistična djeca doživljavaju dobrobit i dobivaju prilike za sudjelovanje koliko je to moguće. Autistično dijete suočava se s velikim izazovima u socijalnoj interakciji i komunikaciji (APA, 2013) što može utjecati na kvalitetu njihovih odnosa s vršnjacima i otežati sudjelovanje u društvenim aktivnostima. Autizam je također obilježen repetitivnim ponašanjima, posebnim interesima i sklonosti predvidljivosti pri čemu mnoga djeca imaju potrebu slijediti i ponavljati određene obrasce aktivnosti ili ponašanja (APA, 2013), a što također uvelike utječe na prilagodbu djeteta na sustav RPOO-a. Uspješna inkluzija autistične djece u sustav RPOO-a uvelike ovisi o načinu na koje odgojitelji i stručni tim organiziraju aktivnosti i prostor te prate dijete tijekom tog procesa. Međutim mnogi odgojitelji ističu da imaju teškoće u interakciji i komunikaciju s autističnom djecom jer nisu dovoljno školovani i nemaju odgovarajuću podršku (Theodorou i Nind, 2010). Kako bi se unaprijedili uvjeti za inkluziju autistične djece u sustav ranog predškolskog odgoja i obrazovanja, važno je ulagati u stručno usavršavanje odgojitelja te im osigurati odgovarajuću podršku i resurse (Kiuppis, 2016). Edukacije o specifičnim komunikacijskim i socijalnim vještinama, zajedno s podrškom stručnog tima, olakšale bi odgojiteljima prilagodbu prostora i aktivnosti te praćenje djetetovog napretka. Time se stvara poticajno okruženje za razvoj djetetovih potencijala, što pozitivno utječe na dijete, obitelj i vrtićku zajednicu.

1.3. Utjecaj uključivanja autističnog djeteta u redovni vrtićki sustav na obitelj djeteta

Uključivanje autistične djece u redovni vrtićki sustav ima značajan utjecaj na obitelj djeteta, suočavajući roditelje s emocionalnim izazovima, kao i promjenama u obiteljskoj dinamici (Siller i Morgan, 2018). Naime, roditelji autistične djece često se suočavaju s pojačanim stresom, osobito pri uključivanju djeteta u redovni vrtić, gdje su prisutni strah od neprihvatanja i zabrinutost zbog mogućih izazova s vršnjacima (Fontil i sur., 2020). Suočavanje s nerazumijevanjem društva i borba za ostvarivanje prava na adekvatnu podršku i prilagodbu u odgojno-obrazovnim institucijama često rezultiraju stresom i anksioznošću kod roditelja (Starr i sur., 2016). Svakodnevna prilagodba na nove rutine u obiteljskom životu postaje složenija jer

roditelji često moraju ulagati dodatno vrijeme i trud u suradnju sa stručnim timom vrtića kako bi osigurali kvalitetnu podršku za svoje dijete (Fontil i sur., 2020). Pored toga, prisustvo autističnog djeteta u obitelji može značajno utjecati na odnose unutar obitelji, posebice na bračne odnose i odnose između braće i sestara (Karst i Van Hecke, 2012).

Iako inkluzija u vrtićki sustav može povećati osjećaj ispunjenosti kod roditelja kada dijete postigne pozitivne rezultate u prilagodbi i socijalizaciji (Raposo, 2024), istovremeno povećava pritisak na roditelje da kontinuirano prate djetetov napredak te redovito komuniciraju sa stručnim timom vrtića. Podrška bračnog partnera i drugih članova obitelji u tom je kontekstu ključna za prevladavanje izazova te doprinosi emocionalnoj stabilnosti i općem zadovoljstvu obiteljskim životom (Benson, 2012). Društvena podrška, kako od strane vrtića kao odgojno-obrazovne institucije tako i kroz mreže drugih roditelja autistične djece, pokazuje se kao ključan čimbenik u prilagodbi roditelja (Raposo, 2024). Sudjelovanje roditelja u grupama podrške i pružanje informacija o pravima i mogućnostima prilagodbi u vrtiću može olakšati prilagodbu i smanjiti osjećaj izoliranosti (Starr i sur., 2016), dok razvoj društvene svijesti o autizmu pozitivno utječe na prihvaćanje autistične djece od strane vršnjaka, što pridonosi pozitivnim iskustvima inkluzije (Mesibov i Shea, 2011).

Uključivanje autističnog djeteta u redovni vrtićki sustav predstavlja kompleksan proces koji zahtijeva prilagodbu i podršku kako za dijete, tako i za obitelj. Potrebna je institucionalna i društvena podrška koja može smanjiti roditeljski stres, poboljšati socijalnu integraciju i unaprijediti obiteljsku kvalitetu života, dok istraživanja ukazuju na važnost edukacije odgojitelja, ostalih stručnih suradnika i društva o specifičnostima autizma, kao i na važnost pružanja jasnih smjernica i podrške za roditelje, čime se obiteljima omogućuje bolja prilagodba na inkluzivni odgojno-obrazovni model.

1.4. Učinkoviti programi uključivanja autističnog djeteta u redovni vrtićki sustav

Prema Državnom pedagoškom standardu (2008), djeca s teškoćama u razvoju, uključujući autističnu djecu, imaju pravo sudjelovati u redovnim i posebnim programima unutra RPOO-a. Međutim, u Hrvatskoj, u trenutku pisanja rada, postoji samo jedan verificirani program usmjeren na rad isključivo s autističnom djecom. Unatoč prisutnosti specijaliziranih programa za autističnu djecu u predškolskom sustavu, njihov opseg i kvaliteta značajno variraju među zemljama svijeta. Ove razlike prvenstveno su uvjetovane lokalnim zakonodavstvom koje regulira pristupe inkluzivnom obrazovanju, razinom javnih i privatnih ulaganja u inkluzivne

programe, kao i dostupnošću kvalificiranih stručnjaka za rad s autističnom djecom. Dok neke zemlje osiguravaju sveobuhvatne i inovativne programe koji uključuju multidisciplinarnе timove i suvremene metode ranih intervencija, druge se suočavaju s izazovima u osiguravanju osnovne podrške zbog ograničenih resursa i nedostatka stručnog kadra (Siller i sur., 2021).

S obzirom na to da ne postoji univerzalni model za inkluziju tako ne postoji niti univerzalni program za autističnu djecu. Programi se razlikuju u metodama podučavanja te vrstama podrške usmjerenim djeci, ali i njihovim roditeljima. Slijedi prikaz programa koji mogu poslužiti kao vrijedan izvor učenja i primjene.

"Developmentally Appropriate Treatment for Autism" (Projekt DATA), koji je razvijen u Sjedinjenim Američkim Državama, predstavlja sveobuhvatan razvojni model osmišljen za inkluzivnu podršku autističnoj djeci u predškolskoj dobi (Schwart i sur., 2004). Temelji se na integraciji razvojnih i bihevioralnih pristupa kako bi se unaprijedile ključne socijalne, komunikacijske i kognitivne vještine djece u inkluzivnim okruženjima. Program uključuje pružanje intenzivne individualizirane podrške, osiguravanje prijelaznih strategija za inkluziju u školski sustav, te kontinuiranu edukaciju i podršku roditeljima. Koordinaciju pruža interdisciplinarni tim stručnjaka, čime se osigurava sustavna i holistička podrška (Schwartz i sur., 2004). Evaluacija Projekt Data programa istaknula je značajne pozitivne ishode, uključujući napredak djece u socijalnim i komunikacijskim vještinama, kao i visoku razinu zadovoljstva roditelja. Uz analizu razvoja funkcionalnih vještina kod djece, evaluacija je uključivala sustavno prikupljanje povratnih informacija od obitelji te kontinuirano samoprocjenjivanje stručnog tima, čime je osigurana održivost i kvaliteta provedbe programa (Schwartz i sur., 2004).

"The Achievements Program" je obrazovni program razvijen za autističnu djecu, temeljen na primijenjenoj analizi ponašanja (ABA) i razvojnim teorijama. Program je osmišljen kako bi pomogao djeci u razvijanju vještina potrebnih za poboljšanje socijalnih interakcija, komunikacije i samostalnosti, s ciljem postizanja ključnih razvojnih ciljeva u fleksibilnim, ali strukturiranim okruženjima (Feuerstein i Landa, 2020). Razvijen je u Sjedinjenim Američkim Državama, a prepoznaje se kao učinkovit alat za ranu intervenciju u obrazovanju autistične djece, primjenjujući se u predškolskim i školskim ustanovama. Evaluacija programa pokazuje značajan napredak u socijalnoj imitaciji, pri čemu su vještine imitacije udvostručene, a također su zabilježeni napreci u zajedničkoj pažnji. Program se pokazao učinkovitim u poboljšanju

socijalnih vještina i komunikacije, što ukazuje na njegovu primjenu u razvoju ključnih socijalnih kompetencija kod autistične djece (Siller i sur., 2021). Međutim, rezultati evaluacije nisu obuhvatili utjecaj programa na obitelj, te stoga nije moguće donijeti zaključke o njegovom učinku na obiteljski kontekst.

"Frankfurt Early Intervention Programme" (A-FFIP) je program rane intervencije za autističnu djecu, razvijen u Frankfurtu, Njemačka. Program kombinira primijenjenu analizu ponašanja (ABA) s individualiziranim pristupom, prilagođavajući intervencije specifičnim potrebama svakog djeteta (Freitag i sur, 2012). Fokus je na razvoju socijalnih, komunikacijskih i kognitivnih vještina, s ciljem povećanja socijalne uključenosti i samostalnosti. A-FFIP se temelji na strukturiranim aktivnostima koje pomažu djeci u jačanju socijalnih vještina i komunikacije, uz kontinuiranu podršku roditeljima. Program uključuje i praćenje napretka djece, uz prilagodbu intervencija prema njihovom razvoju. A-FFIP osigurava cjelovitu podršku, usmjerenu na smanjenje prepreka u komunikaciji i ponašanju, te na stvaranje dosljednosti intervencija kod kuće i u obrazovnim okruženjima (Kitzerow i sur, 2020). Evaluacija A-FFIP programa, na temelju alata BOSCC-AT (Brief Observation of Social Communication Change), ukazala je na poboljšanja u socijalnoj komunikaciji i smanjenje repetitivnih ponašanja kod djece tijekom jednogodišnjeg razdoblja. Osim toga, zabilježen je napredak u razvoju jezičnih i kognitivnih sposobnosti, što dodatno potvrđuje učinkovitost programa. Ključnu ulogu u postizanju ovih rezultata imalo je aktivno uključivanje roditelja, koje je značajno doprinijelo napretku socijalne komunikacije djece te osnaživanju funkcioniranja unutar obitelji (Kitzerow i sur, 2020).

U Švedskoj se prilagodba i unificiranje obrazovnih programa za autističnu djecu unapređuje primjenom alata "*Autism Program Environment Rating Scale – Preschool*" (APERS-P-SE). Ovaj alat omogućuje procjenu kvalitete predškolskih okruženja koja uključuju autističnu djecu, identificirajući njihove prednosti i slabosti (Odom i sur, 2024). Cilj je olakšati planiranje i provedbu intervencija za autističnu djecu unutar švedskog predškolskog sustava kroz specijalizirane pristupe, obuku stručnjaka i razvoj specifičnih alata za procjenu i poboljšanje odgojno-obrazovnog okruženja (Wenneborg i sur., 2024). Evaluacija još uvijek ne uključuje specifične podatke o utjecaju na cjelokupni razvoj ili socijalne vještine djece, jer je fokus alata na procjeni kvalitete obrazovnog okruženja i implementaciji individualiziranih pristupa. Ipak, zabilježen je značajan porast u kvaliteti odgojno-obrazovnog okruženja, što ukazuje na napredak u pružanju podrške autističnoj djeci (Wenneborg i sur., 2024).

Svi navedeni programi za djecu s autizmom temelje se na integriranom pristupu koji kombinira razvojne i bihevioralne metode s ciljem poboljšanja ključnih vještina poput socijalnih, komunikacijskih i kognitivnih sposobnosti. Ključna karakteristika tih programa je individualizacija, gdje se intervencije prilagođavaju specifičnim potrebama svakog djeteta. Također je stavljen naglasak na kontinuitet podrške, kako u odgojno-obrazovnim okruženjima, tako i u kućnim uvjetima, čime se osigurava dosljednost u primjeni strategija. Programi također prepoznaju važnost obiteljskog angažmana, kroz pružanje edukacije i obuke roditeljima, što omogućuje primjenu učinkovitih strategija i kod kuće.

2. Opis programa "Posebni poludnevni program za djecu predškolskog uzrasta s poremećajem iz spektra autizma² u dobi od 3 godine do polaska u školu"

U ovom radu je predstavljen, u trenutku njegovog pisanja, jedini verificirani "Posebni poludnevni program za djecu predškolskog uzrasta s poremećajem iz spektra autizma u dobi od 3 godine do polaska u školu" (u daljnjem tekstu: Program) u Hrvatskoj. Svrha Programa je pružiti specijaliziranu podršku i obrazovanje autističnoj djeci, kako bi usvojila nova znanja i vještine te se lakše uključila u redovni sustav odgoja i obrazovanja. Program je razvijen na temelju Državnog pedagoškog standarda predškolskog odgoja i naobrazbe, te je verificiran i odobren od strane Ministarstva znanosti i obrazovanja i Agencije za odgoj i obrazovanje. Provođenje Programa predviđeno je za dvije pedagoške godine, a provode ga stručnjaci edukacijski rehabilitatori i odgojitelji u dječjem vrtiću Bajka u Zagrebu.

Glavni cilj Programa je unapređenje cjelokupnog razvoja djeteta te kvalitete života djeteta i njegove obitelji. Program se provodi uz primjenu individualiziranog pristupa kroz grupni rad u okviru kojeg se razvijaju znanja i vještine na svim razvojnim područjima, s posebnim naglaskom na socijalnu interakciju i komunikaciju. Također, Programom se radi na postupnom uključivanju autistične djece u redovne skupine s ciljem povećanja socijalnih kompetencija te unapređivanja znanja, vještina i navika iz praktičnog životnog i obrazovnog područja. Na taj način, kontinuiranim zadovoljavanjem djetetovih potreba i poštivanjem njegove osobnosti, Program nastoji pridonijeti kvaliteti života autističnog djeteta i njegove obitelji.

Uz to, Program se fokusira na podršku roditeljima pružajući im edukaciju, podršku i konkretna znanja i vještine za kvalitetniju interakciju s djetetom. Tako Program ima za cilj i osnažiti roditelje kako se bolje nosili s odgojem autističnog djeteta. Također, Program pruža roditeljima podršku u usvajanju metoda za poticanje razvoja djeteta te razvija njihove kompetencije i samopouzdanje kako bi lakše prihvatili specifičnosti djetetovog razvoja.

2.1. Proces uključivanja

Proces odabira djece za uključivanje u Program potrebno je pažljivo planirati i provesti kako bi se osigurala maksimalna korist za djecu koja će sudjelovati. Djeca u dobi od 3 godine do polaska

² U ovom radu koristi se identitetski jezik, no na mjestima gdje se spominje naziv Programa zadržan je "Person-First Language", jer je dio samog naziva.

u školu moraju imati potvrdu Zavoda za vještačenje o vrsti i stupnju teškoća u razvoju kao preduvjet prijavljivanja u Program. Nakon toga slijedi inicijalni intervju sa stručnim timom vrtića koji obično uključuje psihologa, pedagoga i logopeda. Završno, ako dijete prođe inicijalni intervju, edukacijski rehabilitator i odgojitelj provode procjenu djetetovih vještina u različitim razvojnim područjima (uključuje opservaciju i snimanje djeteta radi analize komunikacije, razumijevanja, pažnje, imitacije, istraživanja i organizacije ponašanja). Proces procjene potrebno je pažljivo provesti kako bi se osiguralo da Program bude prilagođen potrebama svakog djeteta. Nakon toga, dijete je ili primljeno u Program ili stručnjaci preusmjeravaju dijete u program koji uključuje podršku primjereniju djetetovim potrebama.

2.2. Provedba Programa

Program se provodi u četiri skupine s mješovitim uzrastom u područnom objektu Vrbani, ukupno 20 djece u dobi od 3 godine do polaska u školu. Trajanje Programa je poludnevno, traje 5,5 sati dnevno (od 7:00 do 12:30 h), s djelomičnim praćenjem dnevnog ritma redovnih skupina, bez dnevnog odmora.

Program se ističe po aktivnom uključivanju djece iz ove skupine u interakciju s vršnjacima tipičnog razvoja iz drugih skupina. To se ostvaruje kroz zajedničke aktivnosti unutar vrtića, uključivanjem vršnjaka tipičnog razvoja u skupinu djece s autizmom i odlaskom djece s autizmom u skupinu s vršnjacima tipičnog razvoja.

Nakon prvih 6 mjeseci u Programu, tim stručnjaka procjenjuje napredak djeteta te predlaže daljnje korake primjerene djetetovim potrebama: odlazak u redovnu inkluzivnu skupinu u matični vrtić, ostajanje u skupini još jednu pedagošku godinu ili uključivanje u posebni sustav odgoja i obrazovanja. Za procjenu spremnosti djeteta za integraciju koriste se alati poput liste "Preduvjeti za uspješnu integraciju: lista znanja, vještina i sposobnost" (McSearry, 2005 – prijevod i prilagodba Hrgovan, 2012). Uz listu koristi se i VB-MAPP (Verbal Behavior Milestones Assessment and Placement Program) procjena vještina za tranziciju (Sundberg, 2008) koji se sastoji od 18 područja i pomaže identificirati napredak djeteta u programu, te vještine potrebne za prelazak u redovnu vrtićku skupinu. Procjena uključuje i ukupan rezultat djeteta na skali VB-MAPP procjena razvojnih miljojaka i rezultat na skali VB-MAPP procjena prepreka. Dijete može ostati u programu do maksimalno dvije godine, ovisno o preporuci stručnjaka iz vrtić.

Tijekom dvije godine Programa odgojno-obrazovni rad je planiran kroz četiri ključna razvojna područja:

1. *Psihomotorni razvoj*: Usmjeren je na razvoj grube i fine motorike te regulaciju osjetilnih reakcija. Osim toga, potiče se manipulacija različitim materijalima za obogaćivanje iskustva djeteta.
2. *Socio-emocionalni razvoj*: Naglasak je na stvaranju osjećaja sigurnosti i povjerenja u okolinu vrtića, usvajanje socijalnih vještina i izgradnja odnosa s odraslima. Također, potiče se samostalnost u svakodnevnim aktivnostima i razvijanje higijenskih navika, te unaprjeđenje igre kroz simboličko igranje i interakciju s vršnjacima.
3. *Kognitivni razvoj*: Ovdje se potiče simboličko razmišljanje putem igre, vještine kategoriziranja i povezivanja predmeta te širenje interesa djeteta.
4. *Razvoj komunikacijskih vještina*: Ova područja usmjerena su na poticanje dvosmjerne komunikacije, kako verbalne tako i neverbalne. Uz to, podupire se usvajanje alternativnih načina komunikacije (poput PODD-a, PECS-a i gesti), širenje rječnika i jezično razumijevanje.

Sve ove aktivnosti usmjerene su na holistički razvoj djeteta s naglaskom na motoričke vještine, socijalnu interakciju, kognitivne sposobnosti i komunikaciju.

2.3. Komponente Programa usmjerene roditeljima

Program obuhvaća četiri glavne komponente osmišljene za učinkovito poticanje sveukupnog razvoja djece, ali i za podršku roditeljima u razumijevanju i prihvatanju djetetove dijagnoze autizma:

1. *Individualni razgovori* predstavljaju ključnu komponentu Programa za roditelje. Održavaju se jednom tjedno s jednim ili oba roditelja. Ovi razgovori služe kao važan alat za individualiziranu podršku i intervenciju, omogućujući roditeljima da dobiju specifične informacije i strategije prilagođene potrebama njihovog djeteta. Kroz suradnju s roditeljima dogovaraju se strategije za poticanje razvoja djeteta i nošenje sa svakodnevnim izazovima, pri čemu roditelji imaju priliku razjasniti nedoumice, dobiti korisne savjete te razviti bolje razumijevanje specifičnosti razvoja i ponašanja svog djeteta.

2. *Roditeljski sastanci* se održavaju prema potrebi, najčešće na početku svake nove pedagoške godine. Ovi sastanci omogućuju grupno razmjenjivanje informacija i pružaju priliku za pregled napretka Programa, usklađivanje ciljeva i razmjenu iskustava među roditeljima. Iako su ovi sastanci formalni i općeniti, oni služe kao važan okvir za postavljanje osnovnih informacija i planiranje daljnjih koraka.

3. *Radionice s djecom i roditeljima* organiziraju se prigodno, obično u vezi s blagdanskim prigodama. Ove radionice imaju za cilj promicanje međusobnog druženja i jačanje odnosa između roditelja, djece i stručnjaka. Kroz aktivnosti vezane uz blagdane i druge posebne prigode, radionice pružaju priliku za neformalnu interakciju i socijalnu povezanost, čime se doprinosi pozitivnom razvoju odnosa rehabilitatora, odgojitelja, djece i roditelja.

4. *Grupe podrške za roditelje*, koje vodi psiholog, predstavljaju specifičan oblik stručne podrške unutar Programa. Grupe su osmišljene kako bi pružile roditeljima prostor za zajedničko razmjenjivanje iskustava, savjeta i emocionalne podrške. Cilj je omogućiti roditeljima da se povežu s drugim roditeljima koji prolaze kroz slične izazove.

Program je pažljivo strukturiran kako bi integrirao ključne komponente koje istovremeno potiču razvoj djece i pružaju potrebnu podršku roditeljima, osiguravajući cjeloviti pristup koji podržava razumijevanje i učinkovito suočavanje s izazovima autizma.

3. Cilj i svrha istraživanja

U današnje vrijeme u ustanove predškolskog odgoja i obrazovanja se uključuje sve veći broj djece s teškoćama u razvoju što je u skladu s ciljevima Nacionalnog plana aktivnosti za prava i interese djece (Ministarstvo rada, mirovinskog sustava, obitelji i socijalne politike, 2022). Međutim, taj proces odvija se polako i postepeno, što predstavlja izazov kako za djecu, tako i za njihove roditelje, te stvara dodatno opterećenje za cjelokupnu obiteljsku dinamiku (Vrljićak, 2016). Također, ustanove predškolskog odgoja i obrazovanja, kao i stručnjaci u njima, nisu dovoljno pripremljeni i educirani za kvalitetni proces inkluzije djece s teškoćama u razvoju. S obzirom na navedene teškoće, u Dječjem vrtiću Bajka u Zagrebu, osmišljen je *"Posebni poludnevni program za djecu predškolskog uzrasta s poremećajem iz spektra autizma u dobi od 3 godine do polaska u školu"* (Dječji vrtić Bajka, 2020).

S obzirom na to da novija istraživanja pokazuju da autistična djeca uče na različit način od djece tipičnog razvoja, potrebno je prilagoditi edukacijske i odgojne postupke kako bi dijete usvojilo nova znanja i vještine (National Autism Center, 2015). Cilj postojanja skupina za autističnu djecu, u Dječjem vrtiću Bajka u Zagrebu, je pripremiti djecu sa specifičnim razvojnim poremećajem za inkluziju u redovne sustave odgoja i obrazovanja. Međutim, osim pripreme za redovne sustave odgoja i obrazovanja Program uvelike utječe i na život djeteta u obitelji kao i na njegovu cjelokupnu obitelj. Stoga se tijekom trajanja Programa odvija kontinuirana suradnja s roditeljima kroz upute za rad s djetetom kod kuće, edukacije o osobitostima i potrebama djeteta, savjetodavni rad te se organiziraju i grupe podrške za roditelje korisnike Programa. Upravo je ta stavka Programa jedna od jačih karika koja uvelike može povećati kvalitetu života autističnog djeteta i njegove obitelji.

Svrha istraživanja je steći dublji uvid u iskustva, doživljaje i stavove roditelja o provedenom Programu. Relevantnost istraživanja ogleda se u doprinosu znanstvenoj evaluaciji pojedinačnih programa u području rane intervencije za autističnu djecu predškolskog uzrasta te u pružanju smjernica za poboljšanje postojećeg Programa kao i za osmišljavanje i razvoj budućih programa u ovom području. Također, korištenjem kvalitativne metodologije steći će se dublji uvid u razumijevanju potencijalnih razloga (ne)učinkovitosti Programa kao i jasnijem identificiranju njegovih snaga i slabosti. Navedenim se omogućuje dublje razumijevanju konteksta, iskustva i roditeljske percepcije ishoda Programa što može doprinijeti boljem razumijevanju kvantitativnih nalaza iz ovog područja.

Dakle, cilj istraživanja je istražiti, iz perspektive roditelja, utjecaj Programa na razvoj komunikacijskih, socijalnih i kognitivnih vještina djece te evaluirati učinke na obiteljsku dinamiku i roditeljske kompetencije. S obzirom na cilj istraživanja postavljena su sljedeća istraživačka pitanja:

1. Kakva su roditeljska iskustva, doživljaji i stavovi o provedenom Programu?
2. Koje komponente Programa roditelji prepoznaju kao korisne?
3. Kako je pohađanje programa utjecalo na djetetove vještine, znanja i sposobnosti?
4. Kako roditelji opisuju širi utjecaj Programa na funkcioniranje djeteta u obitelji?
5. Kako roditelji opisuju širi utjecaj Programa na funkcioniranje obitelji?
6. Kako majke/očevi opisuju iskustva, doživljaje i stavove prema Programu?

4. Metoda istraživanja

4.1. Sudionici istraživanja

U istraživanju je sudjelovalo 13 roditelja (7 majki i 6 očeva) čija su autistična djeca bila uključena u Program unutar dječjeg vrtića Bajka u Zagrebu tijekom 2022. i 2023. godinu. Uzorak je prigodan i neprobabilistički.

U okviru ovog istraživanja prikupljeni su socio-demografski podaci sudionika. Ovi podaci uključuju spol, dob, razinu obrazovanja, status zaposlenja i bračni status sudionika te broj članova kućanstva (Tablica 1).

Tablica 1. Socio-demografski podaci sudionika

ID	Spol	Dob	Razina obrazovanja	Radni status	Bračni status	Broj članova kućanstva
1	Ž	41	SSS	Zaposlena*	Udana	3
2	M	40	SSS	Zaposlen	Oženjen	3
3	Ž	41	VŠS	Zaposlena*	Udovica	3
4	M	53	VŠS	Zaposlen	Izvanbračna zajednica	3
5	Ž	39	VSS	Zaposlena*	Izvanbračna zajednica	3
6	Ž	42	SSS	Zaposlena*	Rastavljena	3
7	Ž	40	VŠS	Zaposlena*	Izvanbračna zajednica	3
8	M	45	SSS	Zaposlen	Izvanbračna zajednica	3
9	Ž	41	VSS	Zaposlena*	Udana	4
10	M	42	VSS	Zaposlen	Rastavljen	3
11	M	42	VSS	Zaposlen	Oženjen	4
12	M	41	VSS	Zaposlena*	Oženjen	4
13	Ž	37	SSS	Zaposlena*	Udana	4

Napomena. ID – Jedinstveni identifikator svakog sudionika; Ž – Ženski spol; M – Muški spol, Dob – Starost sudionika u godinama; SSS – Srednja stručna sprema; VŠS – Viša stručna sprema; VSS – Visoka stručna sprema; Radni status – Trenutačni radni status; * – Zaposlenje na pola radnog vremena; Bračni status – Trenutačni pravni status ispitanika u vezi s brakom (udana, oženjen, razveden/a, izvanbračna zajednica, udovica); Broj članova kućanstva – Ukupan broj osoba koje žive u kućanstvu.

Prosječna dob sudionika je 41.84 godina ($SD=3.83$), s rasponom od 37 do 53 godine. Raspon dobi majki je 37 godina do 42 godine ($M=40.14$; $SD=1.68$), a raspon dobi očeva je od 40 do 53 godine ($M=43.83$, $SD=4.79$). Većina sudionika (69%) je u dobi između 40 i 42 godine. Sudionici su kategorizirani prema tri razine obrazovanja od čega je 5 sudionika (38%) srednje stručne spreme, 3 sudionika (23%) više stručne spreme te 5 sudionika (38%) visoke stručne spreme. Svi sudionici istraživanja su zaposleni (100%). Distribucija bračnog statusa pokazuje da je 6 sudionika (46%) u braku, 4 sudionika (31%) žive u izvanbračnoj zajednici, 2 sudionika (15%) su rastavljeni, a 1 sudionica (8%) je udovica. Većina sudionika živi u kućanstvima s 3 člana (77%), dok manji broj živi u kućanstvima s 4 člana (23%).

4.2. Metoda prikupljanja podataka

Kako bi se dubinski istražili iskustva, doživljaji i stavovi roditelja u vezi s Programom, u ovom istraživanju za prikupljanje podataka primijenjen je individualni polu-strukturirani intervju u trajanju do 60 minuta. Intervju je imao unaprijed definirana pitanja s fleksibilnošću uvođenja novih tema tijekom razgovora, ovisno o spontanim odgovorima sudionika. Takav pristup je omogućio da se istovremeno prikupe strukturirani podaci koji su obuhvatili sve relevantne aspekte vezane uz glavni cilj istraživanja, ali i da sudionici slobodno izraze svoje mišljenje, iskustva i stavove o temi istraživanja.

Intervju je sveukupno imao 42 pitanja (Prilog 1). U prvom dijelu su bila opća sociodemografska pitanja koja su se odnosila na spol, dob, razinu obrazovanja, radni status, bračni status i članove kućanstva sudionika. Ova pitanja su postavljena s ciljem dobivanja osnovnih informacija o sudionicima, što je omogućilo kontekstualizaciju njihovih odgovora i razumijevanje različitih perspektiva koje donose u istraživanje. Nakon uvodnih sociodemografskih pitanja, prvi dio intervjuja je bio usmjeren na prikupljanje informacija o načinima na koje su roditelji saznali za Program te na istraživanje njihove motivacije za upisivanje djeteta u Program.

Drugi dio intervjuja je bio podijeljen u šest cjelina, s nizom otvorenih pitanja. Prva cjelina fokusirala se na roditeljska iskustva, doživljaje i stavove o provedenom Programu. Ovaj dio intervjuja omogućio je detaljne informacije o percepciji Programa od strane roditelja, uključujući aspekte koji su im se sviđjeli te eventualne sugestije za promjene. Druga cjelina bila je usmjerena na specifične komponente Programa koje su roditelji prepoznali kao korisne za njihovo dijete i cjelokupnu obitelj. Ova pitanja omogućila su identifikaciju ključnih elemenata Programa koji su imali pozitivan utjecaj, što je bilo ključno za razumijevanje učinkovitosti

pojedinih dijelova Programa. Treća cjelina istraživala je utjecaj pohađanja Programa na djetetove vještine, znanja i sposobnosti. Ovaj dio intervjua bavio se konkretnim promjenama i naprecima koje su roditelji primijetili kod svog djeteta, pružajući tako kvalitativne podatke o učinkovitosti Programa. Četvrta cjelina fokusirala se na utjecaj Programa na funkcioniranje djeteta u obitelji te promjene u djetetovom ponašanju kod kuće. Ova pitanja omogućila su istraživačima da razumiju kako je Program utjecao na svakodnevni život djeteta unutar obiteljskog okruženja. Peta cjelina ispitala je širi utjecaj Programa na funkcioniranje same obitelji. Ova pitanja istraživala su kako je Program utjecao na obiteljske dinamike i interakcije, te koliko je pridonio ukupnom zadovoljstvu i dobrobiti obitelji. Šesta cjelina bila je usmjerena na razlike u iskustvima, doživljajima i stavovima prema Programu između majki i očeva. Ovaj dio intervjua bio je ključan za razumijevanje rodni razlika u percepciji Programa.

Na kraju intervjua, posljednja pitanja bavila su se preporukama za poboljšanje Programa, što je omogućilo roditeljima da predlože konkretne promjene koje bi mogle povećati učinkovitost i korisnost Programa.

4.3. Provedba istraživanja

Sve faze istraživanja pažljivo su strukturirane kako bi se osigurala etička dosljednost, s naglaskom na informirani pristanak, dobrovoljnost sudjelovanja i povjerljivost prikupljenih podataka. Istraživanje je prošlo evaluaciju etičkog povjerenstva Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta, koje je potvrdilo sukladnost s etičkim standardima i smjernicama. Dobivena je službena suglasnost ravnateljice ustanove u kojoj se provodi Program za djecu čiji su roditelji sudionici istraživanja. Svi roditelji sudionici istraživanja potpisali su pismeni informirani pristanak, potvrđujući volju za sudjelovanjem u istraživanju te razumijevanje svih aspekata istraživanja.

Podaci su prikupljeni putem individualnih polu-strukturiranih intervjua, provedenih tijekom svibnja i lipnja 2023. godine. Ovi intervjui, u trajanju do 60 minuta, omogućili su istraživanje iskustava, doživljaja i stavova roditelja u vezi s Programom. Istraživanje je djelomično provedeno u DV Bajka, dok je dio intervjua realiziran putem ZOOM platforme zbog logističkih poteškoća s nalaženjem s ispitanicima uživo. Svi intervjui su audio snimani isključivo s ciljem točnog bilježenja i kasnijeg analiziranja iskaza. Audio zapisi su potom transkribirani kako bi se omogućila detaljna kvalitativna analiza.

Prikupljeni podaci su podvrgnuti tematskoj analizi kako bi se ostvarili ciljevi istraživanja i odgovorilo na istraživačka pitanja. Analiza je uključivala identifikaciju tematskih obrazaca i ključnih uvida koji su proizašli iz roditeljskih iskaza. Ova analiza omogućila je dublje razumijevanje učinaka Programa na roditelje i njihovu djecu.

5. Rezultati i rasprava

Za analizu podataka korištena je tematska analiza, koja omogućuje identifikaciju, istraživanje i izvještavanje o različitim temama prisutnim u prikupljenim podacima. Temeljena na realističkom modelu, ova metoda fokusira se na iskustva, značenja i percepciju stvarnosti sudionika, koristeći semantičku razinu, što znači da se izvještava točno o onome što su sudionici izjavili, bez traženja dubljih ili alternativnih značenja (Braun i Clarke, 2006). Proces analize podataka izveden je metodom kodiranja, koja je omogućila sustavno grupiranje relevantnih informacija kako bi se identificirali ključni obrasci i teme povezane s istraživačkim pitanjima. Kodovi su služili kao oznake koje su povezivale pojedine dijelove izjava s temama.

U nastavku rada, u tabličnom prikazu (Tablica 2 do Tablica 9), najprije su prikazane glavne teme i kodovi koji su proizašli kao odgovori na postavljena istraživačka pitanja. Nakon toga, slijedi detaljna analiza rezultata s obzirom na specifične teme i kodove, te rasprava koja se temelji na tim temama.

Kako bi se olakšalo praćenje rezultata i rasprave, svi odgovori sudionika, koji su poslužili kao temelji za analizu, bit će prikazani u kurzivu. Ove izjave predstavljaju izravne riječi sudionika, dok će dijelovi teksta koji nisu u kurzivu biti autoričine analize tih odgovora.

5.1. Informiranost o Programu

Tablica 2. Informiranost roditelja o programu: glavne teme i pripadajući kodovi proizašli iz tematske analize u poglavlju 5.1.

TEME	KODOVI
Izvori informacija o Programu	- Samostalno istraživanje putem interneta - Preporuka od matičnog vrtića - Informacije dobivene preko supružnika
Roditeljske uloge u pronalasku Programa	- Aktivna uloga majki (traženje informacija) - Pasivna uloga očeva (dobivanje informacija od majki)
Odluka o upisu	- Jednoglasna odluka roditelja bez dvojbi

Rezultati pokazuju da je većina majki samostalno saznala za Program pretražujući podatke na internetu o posebnim skupinama u dječjim vrtićima na području grada Zagreba (*"Pa u biti sama sam saznala. Ja sam tražila vrtiće koji primaju djecu iz spektra i to sam negdje na internetu pročitala da vrtić Bajka ima program za djecu iz spektra."*). Dva bračna para navode da su

dobili preporuku od matičnog vrtića u koje dijete bilo prethodno uključeno. Rezultati pokazuju da očevi većinski za program saznaju od majki djeteta te često navode da su za Program saznali "preko žene". Također rezultati pokazuju da nitko nije imao dvojbi oko upisivanja djeteta u Program te su se za to odlučili jer je "Program prilagođen i ciljano namijenjen upravo djeci s autizmom".

Iako obje strane dijele mišljenje o važnosti Programa te nisu oklijevali pri odluci o upisu, ova podjela u načinu informiranja može ukazivati na rodne razlike unutar donošenja odluka vezanih za obrazovanje djeteta (Yaffe, 2023).

5.2. Roditeljska iskustva, doživljaji i stavovi o provedenom Programu

Tablica 3. Roditeljska iskustva, doživljaji i stavovi o provedenom Programu: glavne teme i pripadajući kodovi proizašli iz tematske analize u poglavlju 5.2.

TEME	KODOVI
Prethodna iskustva djeteta	- Uključivanje u redovne skupine RPOO-a - Nedostatak dodatne podrške (treći odgojitelj)
Promjene nakon upisa u Program	- Poboľššan omjer djece i odgojitelja - Olakšanje roditelja zbog bolje podrške
Pozitivni dojmovi o Programu	- Početno oduševljenje Programom - Pohvale specifičnostima i podršci stručnjaka - Visoka preporuka Programa drugim roditeljima
Kritike Programa i prijedlozi za poboljšanje	- Smanjenje intenziteta rada u drugoj godini - Źelja za produženjem Programa do polaska u školu

Rezultati pokazuju da je prije upisivanja u Program, šestero od sedmero djece bilo uključeno u Rani predškolski program odgoja i obrazovanja, ali u redovnim skupinama. Većina djece nije u takvim redovnim skupinama imala trećeg odgojitelja u skupini. Uključivanjem djeteta u Program promijenio se omjer djece po odgajatelju, odnosno Programu je značajno manji broj djece na jednog odgojitelja, što je rezultiralo osjećajem olakšanja kod roditelja. Uključivanje u Program naglašava važnost prilagodbe obrazovnog okruženja i pružanje specifične podrške kako bi se osigurao razvoj djece i optimalnim uvjetima (Bailey i sur., 2020).

Vežano uz iskustva s Programom identificirane su dvije ponavljajuće teme. Na samom početku svi su iskazivali vrlo pozitivne emocije prema Programu u vidu oduševljenja Programom i

činjenicom da je „*samo petero djece u skupini*“ te da tijekom cijelog boravka od pet i pol sati u skupini imaju podršku i od edukacijskog rehabilitatora i odgojitelja (*"Pa program je bio VAU! Ovo je za njega, ne mogu vjerovati!"*). Nakon dvije godine boravka djeteta u Programu većina roditelja bi *"apsolutno preporučila Bajku"* roditeljima druge autistične djece, *"ali da se neke stvari malo promijene"*.

Nakon dvije godine pohađanja Programa većina roditelja ima *"jako pozitivna iskustva"* o provedenom Programu. Manji dio roditelja smatra da je *"prvu godinu uloženo puno više truda u to da se dijete upozna i da se radi na tome da se njegove vještine poboljšaju, a tijekom druge godine mi se to nekako sve razvodnilo"*. Međutim, svi se roditelji slažu da je kraj Programa nakon dvije godine jako stresno razdoblje za njih i njihovu djecu jer nisu sigurni hoće li dijete imati mjesto u redovnom sustavu RPOO-a ili u specijaliziranim ustanovama poput Centra za autizam ili Centra za odgoj i obrazovanje Slava Raškaj. Ova nesigurnost ukazuje na potrebu za jasnijim prijelaznim strategijama koje bi roditeljima omogućile lakši prijelaz na sljedeću fazu obrazovanja, čime bi se smanjila tjeskoba i podržao dugoročni razvoj djece (Bonis, 2016). Također navode da se kao roditelji nakon dvije godine Programa osjećaju puno sigurnije u svojoj roditeljskoj ulozi i da bolje razumiju svoje dijete, ali većina izražava želju da *"Program traje dugoročno, npr. do polaska u školu. Da je u kontinuitetu, da ima dulje praćenje."*

5.3. Komponente Programa

Tablica 4. Komponente Programa: glavne teme i pripadajući kodovi proizašli iz tematske analize u poglavlju 5.3.

TEME	KODOVI
Zadovoljstvo ključnim komponentama Programa	<ul style="list-style-type: none">- Individualni razgovori kao najkorisnija komponenta- Roditeljski sastanci kao izvor osnovnih informacija- Radionice kao prilika za povezivanje roditelja i stručnjaka- Izostanak provođenja grupa podrške za roditelje
Evaluacija individualnih razgovora	<ul style="list-style-type: none">- Dublje razumijevanje autizma i vlastitog djeteta- Podrška za izazovna ponašanja kod kuće- Konstruktivna pomoć stručnjaka- Prevelik fokus na negativne aspekte u drugoj godini Programa- Potreba za detaljnijom raspravom o strategijama i autizmu- Želja za dodatnom podrškom u podučavanju vještina
Strategije korištene u Programu	<ul style="list-style-type: none">- Socijalne priče za specifične situacije- Uvođenje PECS-a i drugih komunikacijskih sredstava- Strategije za uklanjanje izazovnih ponašanja- Praćenje ponašanja putem PPP protokola
Izazovi u implementaciji strategija u obitelji	<ul style="list-style-type: none">- Teškoće u prilagodbi i provedbi strategija- Emocionalno opterećenje roditelja tijekom primjene strategija- Potreba za dodatnim savjetima i vremenom za adaptaciju
Percepcija rada stručnog tima	<ul style="list-style-type: none">- Nedostatak komunikacije sa stručnim timom- Česte promjene članova stručnog tima- Percepcija nesigurnosti i gubitka povjerenja zbog rotacije stručnjaka
Evaluacija specifičnih komponenti Programa	<ul style="list-style-type: none">- Djelomična integracija kao korisna, ali nedovoljno provedena- Roditeljski sastanci kao previše formalni- Potencijal grupa podrške za stručnu pomoć roditeljima

Povratne informacije roditelja odnosile su se na procjenu zadovoljstva četiri glavne komponente Programa usmjerene roditeljima: individualni razgovori, roditeljski sastanci, radionice, grupe podrške te komponentu Programa usmjerenu djeci: djelomična integracija djeteta u redovne skupine.

Prema povratnim informacijama svi roditelji izdvajaju tjedne individualne razgovore kao najučinkovitije za njih, ističući njihovu važnost ne samo za djecu, već i za cijelu obitelj. Roditelji smatraju da individualni razgovori pružaju značajne informacije koje pomažu u razumijevanju autizma i vlastite djece. Konkretno, citat jedne majke prikazuje zadovoljstvo Programom: *"Ja sam dobila puno informacija, ja sam puno educiranija i bolje razumijem svoje dijete i bolje potičem njegov napredak"*.

Unatoč početnom zadovoljstvu, postoji i primjedba da su individualni razgovori u drugoj godini Programa često fokusirani na negativne aspekte i izazove, što može dovesti do percepcije roditelja da su stalno kritizirani. Jedna majka navodi: *"Tijekom prve godine sam dobivala niz informacija kako postupati doma s djetetom u izazovnim situacijama, ali poslije su se ti razgovori svodili na ono što on ne može, na kako da to kažem, da sad to ne zvuči oštro, kao da se zapravo samo kritiziralo."* Većinski broj roditelja smatra da su individualni razgovori podjednako korisni u obje godine Programa, a njihovu najveću korist vide u edukaciji nošenja s izazovnim ponašanjima kod kuće. Nekolicina roditelja smatra da bi se kroz individualne razgovore trebalo još detaljnije razgovarati o autizmu što sugerira na potrebu za daljnjim unapređenjem sadržaja individualnih razgovora. Sličan pristup u obliku individualnih razgovora, koji omogućuje roditeljima da steknu informacije o autizmu i potrebama svoje djece, prisutan je i u drugim programima poput DATA (SAD), A-FFIP (Njemačka) i APERS (Švedska) (Schwart i sur, 2004; Freitag i sur, 2012; Odom i sur, 2024). Ovi programi također naglašavaju ulogu edukacije roditelja, prepoznajući njihov ključni angažman i utjecaj na uspješnost rane intervencije te razvoj djeteta.

Tijekom individualnih razgovora s roditeljima, provedene su različite strategije usmjerene na poticanje cjelokupnog razvoja djeteta. Ove strategije uključuju, ali nisu ograničene na, uvođenje socijalnih priča, uvođenje i korištenje komunikacijskih sredstava, praćenje ponašanja putem PPP protokola te bihevioralne planove za uklanjanje izazovnih ponašanja. Većina roditelja smatra da je veliki broj strategija kojima su bili podučavani tijekom individualnih razgovora bila korisna i poučna. Kako jedan od roditelja ističe: *"Učenje tehnika kako postupati u*

određenim situacijama i kako se postaviti i prema djetetu i općenito prema toj situaciji je bilo jako korisno i poučno." Osim toga, većina roditelja smatra da su tijekom uvođenja strategija imali izuzetno dobru podršku od strane edukacijskih rehabilitatora i odgojitelja u skupini. Navedeni stručnjaci su, prema izvještajima, uvijek reagirali profesionalno tijekom izazovnih situacija koje su se javljale kod djeteta i/ili obitelji. Međutim, manji dio roditelja ističe da su za učinkovito uvođenje strategija trebali dodatnu podršku, konkretno da budu *"naučeni kako naučiti dijete vještinu koju treba usvojiti prema planu"*.

Unatoč pozitivnim komentarima, svi sudionici smatraju da je potrebna i veća podrška od strane stručnog tima. Kako se navodi: *"Tijekom dvije godine boravka u programu sa stručnim timom nismo ni imali komunikaciju osim onog jednog ili dva sastanka oko prelaženje."* Neki roditelji također primjećuju da su se *"članovi stručnog tima mijenjali"* te da su se osjećali nesigurno jer nisu bili obaviješteni o promjenama odgojitelja, što je rezultiralo nedostatkom povjerenja.

Analizom strategija koje su roditelji identificirali kao posebno korisne, može se uočiti da se najviše ističu socijalne priče za specifične socijalne situacije, uvođenje PECS sustava komunikacije, strategije za poticanje socijalne interakcije i komunikacije, strategije za uklanjanje izazovnih ponašanja te praćenje ponašanja putem PPP protokola. Iako su ove strategije većinom smatrane korisnima, dio roditelja izražava stav da su se neke od njih mogle provesti na drugačiji način ili čak izostaviti. Na primjer, jedan roditelj primjećuje: *"Tipa te socijalne priče i to sve ima smisla, a neki stvari mislim ne – poput tog nagrađivanja."* Dio sudionika također sugerira da bi, osim PECS-a, u sklopu Programa trebalo uvesti i druge oblike alternativne i augmentativne komunikacije, kao što su robusni komunikatori poput PODB komunikacijskog sustava ili visokotehnoloških opcija poput Grid-a ili TD Snap-a. Preporučuju da bi trebalo *"odmah krenuti s robusnim komunikatorom."* Pored toga, postoji stav da bi Token sustav nagrađivanja, posebno nagrađivanje s mobitelom, trebalo u potpunosti izbaciti iz Programa.

Neki roditelji ukazuju na poteškoće u implementaciji određenih strategija kod kuće, napominjući: *"Lako je reći napravi to, to i to, ali neke stvari je teško poloviti i smjestiti kamo bi trebalo, a posebno u kućnom okruženju."* Ovi roditelji smatraju da je potrebno pružiti više vremena za adaptaciju i primjenu strategija. Također, primjećuje se da su, unatoč uloženom trudu i angažmanu kod kuće, neke strategije bile teže provesti nego u vrtićkom okruženju. Jedan roditelj opisuje iskustvo: *"Uvođenje PECS-a je znalo biti depresivno. Užasno smo se trudili, a*

onda je došlo do neke točke povratka na početak." Na kraju, većina sudionika smatra da bi bilo korisno dobiti dodatne savjete kroz individualne razgovore o tome kako poticati socijalnu interakciju i komunikaciju kod kuće kroz svakodnevne situacije i obiteljske rutine. Iz navedenih povratnih informacija roditelja, jasno je da postoji sklonost prema razvojnim metodama, a manje prema bihevioralnim pristupima. Iako bihevioralne metode, poput onih usmjerenih na uklanjanje izazovnih ponašanja, imaju svoju ulogu, roditelji izražavaju želju za većim naglaskom na razvojne pristupe koji uključuju igru i pružanje savjeta za svakodnevne situacije u obiteljskom okruženju (Kupferstein, 2020). Ovaj podatak ukazuje na potrebu za cjelovitim pristupom koji se više fokusira na sveobuhvatan razvoj djeteta, a ne samo na modifikaciju ponašanja.

Roditeljske sastanke roditelji često percipiraju kao formalne i općenite, s ograničenom uporabnom vrijednošću izvan osnovnih informacija pruženih na početku Programa.

Radionice su primarno ocijenjene kao zabavne i korisne za povezivanje roditelja međusobno i s voditeljicama skupine. Roditelji ih opisuju kao priliku za društveno povezivanje i suradnju s rehabilitatoricom i odgojiteljicom. Kako je navedeno: *"Radionice su bile ovako neki zabavni dio, više da se možda i mi kao roditelji povežemo, a i da se povežemo s rehabilitatoricom i odgojiteljicom."*

Iako je jedna od komponenti Programa bila Grupa podrške za roditelje, kao oblik stručne podrške roditeljstvu djeteta s teškoćama u razvoju, tijekom dvije godine trajanja Programa nijedna grupa nije bila održana. Dio roditelja nije znao da Grupe podrške postoje kao komponenta Programa, a dio je znao te smatraju da ih je potrebno opet provoditi. Kako jedan roditelj navodi: *"Pa ja kažem da mi je to falilo. Mi svi roditelji smo se jako povezali i mi smo se ovako jedni drugima jдали, ali nam treba netko stručan da nam pomogne s nekim situacijama se nositi. Ovakav vrtić bi to definitivno trebao imati. I znam da ima, ali znam i da se nije provodilo."*

Važno je identificirati razloge zbog kojih se grupe nisu provodile te stvoriti uvjete koji će omogućiti njihovo ponovno pokretanje kako bi se roditeljima pružila potrebna podrška u procesu odgoja i brige za djecu s teškoćama u razvoju. Grupe podrške pomažu roditeljima da se osjećaju povezano i da se smanji osjećaj izolacije, dok im stručnjaci pružaju smjernice i emocionalnu podršku u suočavanju s izazovima odgoja djeteta s teškoćama u razvoju (Shilubane i Mazibuko, 2020).

Rezultati pokazuju da većina roditelja smatra djelomičnu integraciju kao značajnu komponentu Programa, ali svi misle da se trebala češće provoditi. Jedan roditelj navodi: *"Mogu iskreno reći da sam malo više očekivao oko ovog dijela Programa, tu je bilo nekih odstupanja od planiranog."*

5.4. Utjecaj Programa na djetetove vještine, znanja i sposobnosti

Tablica 5. Utjecaj Programa na djetetove vještine, znanja i sposobnosti: glavne teme i pripadajući kodovi proizašli iz tematske analize u poglavlju 5.4.

TEME	KODOVI
Percepcija koristi Programa	<ul style="list-style-type: none"> - Značajan doprinos razvoju djetetovih vještina - Smanjenje izazovnih ponašanja i napredak u svakodnevnim rutinama (pranje ruku, toalet, čekanje u redu, hranjenje) - Poboljšanje interakcije i komunikacijskih vještina
Zadovoljstvo djetetovim iskustvom u Programu	<ul style="list-style-type: none"> - Djeca rado sudjeluju u aktivnostima i pokazuju veselje pri odlasku u vrtić - Manji broj djece u skupini doprinosi kvalitetnijem iskustvu - Brzo prevladavanje početnih izazova s prilagodbom
Individualizacija i prilagodba Programa	<ul style="list-style-type: none"> - Zadovoljstvo prilagodbom individualnim potrebama djeteta - Kritike o stagnaciji Programa s razvojem djeteta (ostajanje na osnovnim zadacima) - Poteškoće u prilagodbi metoda komunikacije (PECS nije bio prikladan za svu djecu)
Kritike vezane uz inkluziju i prijelaz	<ul style="list-style-type: none"> - Neadekvatna priprema za prijelaz u redovne skupine - Nedovoljna djelomična integracija u redovne skupine - Emocionalni i logistički izazovi prilikom završetka Programa

Većina roditelja navodi da je Program značajno doprinio cjelokupnom razvoju njihovog djeteta, opisavši ga kao *"zlata vrijedan za napredak"*. Roditelji ističu kontinuirani napredak u ponašanju i značajno smanjenje izazovnih ponašanja, kao i znatan napredak u obavljanju svakodnevnih

rutina poput pranja ruku, odlaska na WC, čekanja u redu i hranjenja, što je prethodno bilo izrazito izazovno.

Jedan od ključnih elemenata Programa, prema mnogim roditeljima, bila je uspješna provedba toalet treninga, što je predstavljalo značajnu stavku ne samo za dijete, već i za cjelokupnu obitelj. Ova postignuća doprinijela su boljoj organizaciji i kvaliteti života obitelji.

Osim toga, većina roditelja izvještava o značajnom napretku na području interakcije i komunikacije. Jedan roditelj primjećuje: *"Na njemu se vidi kontinuirani napredak u ponašanju i komunikacijskim vještinama najviše. Otišao je od jedne potpune nezainteresiranosti do otvorenosti."* Drugi roditelj dodaje: *"Od djeteta koje se jedva odazivalo na ime, sad se počeo svađati."*

Svi sudionici izražavaju zadovoljstvo reakcijama svoje djece na Program, navodeći da njihova djeca rado odlaze u vrtić. Većina roditelja ističe da je njihovom djetetu bilo izuzetno dobro u Programu, posebno zbog manjeg broja djece u skupini. Kao što jedan roditelj napominje: *"djetetu je bilo jako dobro, pogotovo to što je manje djece u skupini."* Za roditelje je od velikog značaja činjenica da njihova djeca *"uglavnom izlaze vesela"* iz vrtića. Ovo iskustvo predstavlja značajan kontrast u odnosu na prijašnje situacije kada su djeca bila uključena u redovne skupine ranog odgoja i obrazovanja, gdje veselje nije bilo tako uobičajeno. Roditelji povremeno spominju izazove na samim počecima Programa, uključujući teškoće s prilagodbom. Međutim, ovi izazovi su se obično rješavali unutar nekoliko tjedana, nakon čega *"više nije bilo problema te je htio ići u vrtić."*

Većina sudionika istraživanja smatra da je program adekvatno pratio individualne potrebe njihovog djeteta te da je napisani individualni odgojno-obrazovni plan bio u skladu s djetetovim mogućnostima i potrebama. Jedan sudionik je izjavio: *"Rehabilitatorica gleda njegove individualne potrebe i onda njih prilagođava njegovom stupnju razvoja, odnosno potrebama i mogućnostima konkretno. Nemam dojam da sa svima rade jednako."* Ova izjava naglašava važnost prilagodbe Programa specifičnim potrebama svakog djeteta te ukazuje na percepciju roditelja da se prema svakom djetetu pristupa individualizirano što je u skladu s pristupima drugih programa, kao što su DATA, A-FFIP i APERS, koji također podupiru individualizirane pristupe prema autističnoj djeci kako bi se poboljšali njihovi razvojni ishodi (Schwart i sur, 2004; Freitag i sur, 2012; Odom i sur, 2024).

Međutim, manji dio sudionika nije dijelio ovaj stav, izražavajući mišljenje da Program nije u potpunosti pratio individualne potrebe njihove djece. Jedan od roditelja je naveo: *"Ja smatram, pošto je on malo veći, da su se s njim mogli malo ozbiljniji zadatci raditi."* Drugi roditelj je istaknuo: *"Prvu godinu mislim da je Program pratio njegove potrebe, ali poslije toga mislim da nije. Uvijek su se vraćali na te nekakve bazične stvari, a nisu npr. poticali njegovu igru."* Ove izjave ukazuju na to da su neki roditelji osjećali da program nije evoluirao s razvojem djeteta, te da su zadaci ostali previše osnovni, ne pružajući adekvatnu stimulaciju ili izazove kako bi podržali daljnji razvoj djeteta.

Nadalje, dvoje sudionika su naveli da je Program adekvatno pratio individualne potrebe njihovog djeteta, osim u području alternativne i augmentativne komunikacije. Jedan roditelj je izjavio: *"Mislim da su pratili njegove individualne potrebe, ali PECS nije. PECS nije za svu djecu, trebali bi napraviti procjenu i probati sve. Mislim da je njemu trebalo ponuditi PODD."* Drugi roditelj je dodao: *"Mislim da smo trebali odmah krenuti s komunikatorom."* Ove izjave ističu potrebu za većom fleksibilnošću i individualizacijom u odabiru metoda komunikacije, naglašavajući važnost prilagodbe komunikacijskih alata specifičnim potrebama svakog djeteta. Također je vidljiva jasno izražena želja za korištenjem razvojnih oblika alternativne i augmentativne komunikacije, poput vizualnih podrški ili komunikacijskih ploča, umjesto bihevioralnih metoda poput PECS-a (Kupferstein, 2020).

Većina sudionika istraživanja smatra da Program nije mogao adekvatno pripremiti dijete za prelazak u inkluzivno društvo, odnosno povratak u redovne skupine ranog predškolskog odgoja i obrazovanja. Sudionici ističu potrebu za većim brojem odlazaka djece u redovne skupine kroz djelomičnu integraciju kao ključni element koji je nedostajao. Ova percepcija odražava zabrinutost roditelja za adekvatnu socijalizaciju i inkluziju njihove djece u šire društvo.

Pored toga, većina sudionika dijeli mišljenje *"da do prelaska ne treba doći, jer je ispisivanje iz Bajke za roditelje katastrofa."* Ova izjava ukazuje na duboko nezadovoljstvo roditelja prilikom ispisivanja djece iz Programa, naglašavajući emocionalne i logističke izazove s kojima se suočavaju prilikom prelaska.

Sudionici se slažu da su najbolje opcije za njihovo dijete ostanak u Programu do polaska u školu ili prelazak u redovnu skupinu unutar DV Bajke. Ovo ukazuje na povjerenje roditelja u kvalitetu Programa te na preferenciju za stabilnost i kontinuitet u obrazovanju njihove djece. Nekoliko sudionika istraživanja uopće nije razmatralo povratak djeteta u redovni sustav RPOO-a, nego

su nakon Programa prebacili djecu u posebne programe koje nude drugi dječji vrtići na području grada Zagreba. Ovaj trend pokazuje da dio roditelja traži specijalizirane programe koji mogu bolje odgovarati specifičnim potrebama njihove djece, nego što to može pružiti redovni sustav.

5.5. Kako roditelji opisuju širi utjecaj Programa na funkcioniranje djeteta u obitelji?

Tablica 6. Kako roditelji opisuju širi utjecaj Programa na funkcioniranje djeteta u obitelji?: glavne teme i pripadajući kodovi proizašli iz tematske analize u poglavlju 5.5.

TEME	KODOVI
Pozitivne promjene u obiteljskom životu	- Uspostavljanje predvidivih dnevnih rutina - Veća fleksibilnost i sloboda u obiteljskim aktivnostima
Utjecaj na ponašanje i emocionalni razvoj djeteta	- Povećano samopouzdanje i samostalnost djeteta - Smanjenje izazovnih ponašanja u svakodnevnim situacijama
Izazovi u primjeni strategija iz Programa kod kuće	- Problemi s implementacijom token sustava - Potreba za dodatnim smjernicama u prilagodbi strategija
Poboljšanje odnosa unutar obitelji	- Razvoj odnosa među braćom/sestrama - Povećana interakcija s užom obitelji - Veća interakcija šire obitelji

Svi sudionici u istraživanju navode da su primijetili pozitivne promjene u djetetovom ponašanju kod kuće, posebno kod svakodnevnih obiteljskih rutina. Jedan od roditelja ističe: *"Dnevne obiteljske rutine su postale lakše."* Ova izjava ukazuje na značajnu pozitivnu promjenu u dinamici obiteljskog života, koja je rezultat sudjelovanja djeteta u Programu.

Veći dio sudionika također navodi da je vidljivo bolje razumijevanje kod djeteta, što im je omogućilo da *"krenu u situacije i na mjesta gdje prije nismo išli"*. Ovo poboljšanje u razumijevanju i komunikaciji omogućilo je obiteljima veću fleksibilnost i slobodu u svakodnevnim aktivnostima, čime se povećava kvaliteta života cijele obitelji. Jedna sudionica detaljno opisuje promjene koje je uočila kod svog djeteta: *"Nekako je samouvjerenije, više zna, više traži, manje je izgubljen. Ima i dalje svoje rutine, ali će i više surađivati. Manje je tantruma, manje je bacanja po hodu, manje je otpora, razumije bolje odgodu, da ne mora sve sad i odmah."* Ova izjava naglašava niz specifičnih promjena koje ukazuju na povećanu

samopouzdanost, bolje razumijevanje situacija i smanjenje izazovnih ponašanja, kao što su tantrumi i otpor.

Nekoliko sudionika navodi da im je token sustav nagrađivanja mobitelom donio dosta izazova u obiteljske rutine. Ovi izazovi proizlaze iz nemogućnosti roditelja da sustav uvedu na način kako je bio provode u vrtiću, što je znatno utjecalo na djetetovo ponašanje u svakodnevnim situacijama. Jedan roditelj je istaknuo: *"Pa jedino taj mobitel nam je onako donio, dosta problemčića. Mislim, stvarno dosta problema. Bilo je gadnih situacija."* Ova izjava jasno prikazuje frustracije i teškoće koje su roditelji doživjeli prilikom implementacije token sustava kod kuće.

Polovica sudionika navodi da je tijekom pohađanja Programa došlo do pozitivnih promjena u djetetovom odnosu s braćom, sestrama i drugim članovima obitelji. Jedna sudionica je istaknula: *"Sa sekom se odnos baš lijepo razvijao, prisutniji je puno i počeo se iskreno veseliti."* Ova izjava naglašava kako je sudjelovanje u Programu pozitivno utjecalo na razvoj djetetovih odnosa unutar obitelji, čineći ih prisnijim i emotivno bogatijim. Većina sudionika navodi da se dijete počelo više samostalno uključivati u interakciju s užim članovima obitelji. Ova promjena u ponašanju pokazuje da je Program uspješno potaknuo djetetovu socijalnu inicijativu i angažman unutar obiteljskog okruženja, što doprinosi ukupnoj harmoniji i zajedništvu unutar obitelji. Manji dio sudionika ističe da su se nakon djetetovog uključivanja u Program i vidljivih pozitivnih promjena u ponašanju *"i neki članovi šire obitelji s vremenom htjeli naučiti kako ući s djetetom u interakciju te su se svi skupili za taj cilj"*. Ova izjava ilustrira kako pozitivan utjecaj Programa može motivirati širu obitelj na aktivnije uključivanje i prilagođavanje kako bi podržali djetetov napredak.

Većina sudionika navodi da im je Program pomogao u razumijevanju autizma i podršci djetetovih potreba. Jedan sudionik je izjavio: *"Što se tiče razumijevanja autizma većinski sam istraživao sam, ali sam dobivao korisne savjete kako poticati dijete da napreduje."* Ova izjava pokazuje da, iako su neki roditelji već imali osnovno znanje o autizmu, Program im je pružio dodatne smjernice i praktične savjete kako podržati djetetov razvoj. Drugi sudionik je naveo: *"Počeo sam više razumijevati jer prije nisam znao kako autizam može izgledati i da bez obzira što je teško razlučiti je li ponašanje izašlo iz autizma ili ne, dijete je uvijek samo dijete."* Ova izjava naglašava kako je Program pomogao roditeljima da steknu dublje razumijevanje autizma, prepoznajući složenost i raznovrsnost ponašanja povezanih s autizmom, te istovremeno

naglašava važnost gledanja na dijete kao na cjelovitu osobu, a ne samo kroz prizmu dijagnoze. Također, ovakvo razumijevanje smanjuje stres i aktivira pozitivne obrambene mehanizme kod roditelja, poput fleksibilnosti i prihvaćanja, što im pomaže da se lakše nose sa svakodnevnim izazovima i održe emocionalnu ravnotežu u obitelji (Shilubane i Mazibuko, 2020). Što dodatno potvrđuje još jedna izjava: *"Meni je najvažnije da smo kao roditelji osvijestili da on nije samo autizam nego i je i dijete koje kao i neurotipično dijete ima svoje želje i potrebe."* Jedna majka je istaknula da bolje razumije svoje dijete, ali je dodala: *"Nije sad to samo rezultat tog Programa, to je rezultat i suživota s njim i zanimanja i interesa za njega. Jer meni je cilj i želja shvatiti njegov svijet i shvatiti kako on doživljava svijet oko sebe. I njega uklopiti u naš svijet, a i nas uklopiti u njegov svijet. Želim da bude sretan."* Ova izjava posvećenost roditelja razumijevanju i integriranju djetetovih jedinstvenih perspektiva i iskustava unutar obiteljskog okruženja.

5.6. Kako roditelji opisuju širi utjecaj Programa na funkcioniranje obitelji?

Tablica 7. Kako roditelji opisuju širi utjecaj Programa na funkcioniranje obitelji?: glavne teme i pripadajući kodovi proizašli iz tematske analize u poglavlju 5.6.

TEME	KODOVI
Utjecaj Programa na smanjenje stresa kod roditelja	- Olakšanje zbog prepoznatih potreba djeteta - Emocionalna podrška kroz stručne razgovore
Povećanje roditeljskog samopouzdanja	- Veće razumijevanje autizma. - Razvoj vještina roditeljstva autističnog djeteta
Logistički izazovi sudjelovanja u Programu	- Poteškoće u prilagodbi obiteljskih rutina zahtjevima Programa
Pozitivan utjecaj Programa na obiteljsku dobrobit	- Veza između napretka djeteta i poboljšanja obiteljskih odnosa - Doprinos Programa obiteljskoj stabilnosti i zadovoljstvu

Većina sudionika navodi da je Program imao značajan utjecaj na sveukupno nošenje obitelji sa stresom povezanim s djetetovom dijagnozom autizma. Poseban naglasak stavljen je na činjenicu da *"netko obraća pažnju na autističnu djecu"*. Ova percepcija da su njihove potrebe prepoznate i da se netko posvećuje njihovoj djeci djeluje kao važan izvor olakšanja za roditelje.

Nakon upisivanja djeteta u Program, većina roditelja osjeća olakšanje te smatraju da im svakodnevni život postaje lakši zahvaljujući kontinuiranoj stručnoj pomoći. Jedan roditelj je istaknuo: *"Program koji nam šalje poruku da netko ima vremena za baviti se s našim djetetom nam znatno smanjuje stres i djeluje ohrabrujuće na nas roditelje. Nekako se osjećamo povlašteno."* Ova izjava pokazuje koliko je važna podrška i posvećenost stručnjaka u smanjenju roditeljskog stresa i povećanju osjećaja sigurnosti i povlaštenosti unutar obitelji.

Jedan sudionik posebno je izdvojio ulogu rehabilitatora iz skupine u nošenju sa stresom, navodeći: *"Rehabilitator mi je pomogao! Svaka srijeda je bila psihoterapija."* Ova izjava naglašava važnost osobne podrške i redovitih razgovora s rehabilitatorom kao ključnog elementa u smanjenju stresa i pružanju emocionalne podrške roditeljima.

Većina roditelja navodi da im je Program pomogao povećati samopouzdanje kao roditelja autističnog djeteta. Posebno naglašavaju značaj spoznaje da nisu sami u svojim izazovima te predlažu uvođenje mjesečnih grupa podrške samo za roditelje. Jedan roditelj je izjavio: *"Vidiš da nisi Pale sam na svijetu, ali je sve ovo užasno teško. Mislim da bi trebali jednom mjesečno imati nekoga samo za roditelje."* Jedan sudionik navodi da mu je samopouzdanje kao roditelja autističnog djeteta *"apsolutno veće, jer mi je sada lakše znati kako se postaviti u situaciji kada dođe do tantruma, a prije sam puno neprimjerenije reagirao i nastavio bi reagirati neprimjerenom da nismo bili u Programu."* Ova izjava pokazuje konkretan utjecaj Programa na roditeljske vještine i sposobnost upravljanja izazovnim situacijama, što značajno doprinosi njihovom samopouzdanju. S druge strane, jedan sudionik smatra da bi Program više pozitivno utjecao na roditeljsko samopouzdanje *"da nisam uglavnom dobivao kritike"*. Ova izjava ukazuje na potrebu za balansiranjem između pružanja konstruktivnih povratnih informacija i podrške, kako bi se izbjeglo smanjenje roditeljskog samopouzdanja jer roditelji koji vjeruju u svoje sposobnosti da podrže svoje dijete se lakše nose sa stresom i izazovima koje autizam donosi (Frantzen i sur., 2016).

Dio roditelja navodi da je Program utjecao na obiteljske rutine i ostatak obitelji zbog značajnog vremena provedenog u automobilu. S obzirom na to da je DV Bajka smješten u zapadnom dijelu grada, a djeca koja su uključena dolaze s raznih područja grada Zagreba, roditelji navode da *"puno vremena provode u odvoženju i dovoženju što također utječe na naše obiteljske rutine."* Ova izjava ističe logističke izazove s kojima se suočavaju obitelji prilikom organiziranja svakodnevnog života kako bi omogućili djeci sudjelovanje u Programu.

U kontekstu evaluacije Programa, svi roditelji navode da je Program imao značajan pozitivan utjecaj na opću dobrobit njihovih obitelji. Oni ističu da su pozitivni aspekti Programa, u svojoj suštini, vidljivo doprinijeli dobrobiti djeteta, što se potom odrazilo na funkcionalnost obitelji. Kao što jedan roditelj navodi: *"Kroz sve ove pozitivne aspekte Programa, dakle sve ono što Program je, vidljiv je pozitivan utjecaj na dijete, a to se naravno prenijelo na njegovo funkcioniranje i s nama kao užom obitelji pa naravno i sa širom obitelji, dakle s bakama i djedovima i drugom rodbinom."* Dodatno, neki roditelji izražavaju duboko uvjerenje da je Program bio presudan za poboljšanje njihove svakodnevice, te se upitno osvrću na to kako bi njihov život izgledao u odsutnosti programa, zaključujući: *"kako bi naš život izgledao da nije bilo Bajke jer mislimo da nas je Program sve spasio."*

5.7. Kako majke/očevi opisuju iskustva, doživljaje i stavove prema Programu?

Tablica 8. Kako majke/očevi opisuju iskustva, doživljaje i stavove prema Programu?: glavne teme i pripadajući kodovi proizašli iz tematske analize u poglavlju 5.7.

TEME	KODOVI
Uključenost očeva u Program	Manje angažirani u odgojno-obrazovnim aktivnostima
Uključenost majki u Program	Potpuna angažiranost u svim aspektima Programa Preuzimanje glavne odgovornost za donošenje odluka
Razlike u očekivanjima i ciljevima između majki i očeva	Različiti prioriteti i percepcije ciljeva Programa
Komunikacija unutar obitelji	Majke kao glavni kanal komunikacije s očevima Neravnomjerna raspodjela uloga u komunikaciji

Većina očeva navodi da su bili malo uključeni u djetetovu participaciju u Programu. Njihovo sudjelovanje uglavnom se odnosilo na prijevoz djeteta u vrtić i prisustvovanje sastancima koji su bili obavezni za oba roditelja. Kao što jedan otac napominje: *"Bio sam uključen u dovoženje i odvoženje, ostalo nisam osim ako nije bilo obavezno."* Na većini roditeljskih sastanaka i radionica, očevi uglavnom nisu sudjelovali. Informacije o funkcioniranju djeteta u skupini nisu komunicirali izravno s voditeljicama skupina, nego *"posredno – preko žene"*. Ova praksa ukazuje na to da očevi često prepuštaju komunikaciju s voditeljicama skupine majkama, čime se smanjuje njihova direktna uključenost u odgojno-obrazovni razvoj djeteta unutar vrtića.

Jedan otac ističe da je prvih pola godine on sudjelovao na svim individualnim sastancima te bio uključen u dolazak djeteta u vrtić dok žena nije promijenila radno vrijeme. Međutim, bez obzira

na promjenu u radnom vremenu on i dalje osjeća odgovornost i želju za dovođenje djeteta u vrtić. Kako sam navodi: *"Sada koristim svaku priliku da odem s njim u vrtić jer mu pašu naše rutine i želim biti i osobno uključen u sve, a ne samo preko žene."* Istovremeno, Većina majki navodi da je bila *"100% uključena"* u djetetovu participaciju u Programu. Njihova uključenost obuhvaćala je ne samo dovođenje djeteta u vrtić, već i sudjelovanje na svim individualnim razgovorima i roditeljskim sastancima. Ova potpuna angažiranost majki ukazuje na njihov aktivni pristup u praćenju i podržavanju odgojno-obrazovnog procesa djeteta.

Na pitanje jesu li imali slična očekivanja i ciljeve vezane uz djetetovo sudjelovanje u Programu, većina majki navodi da su imale slična očekivanja, dok većina očeva tvrdi da nisu imali ista ili slična očekivanja. Ovi odgovori ukazuju na razlike u percepciji i pristupu između majki i očeva prema djetetovom odgojno-obrazovnom procesu. Jedan otac navodi: *"Htio sam čudo naravno, ali ne ide tako. Program mi je pomogao da puno toga naučim pa je onda lakše."* Ova izjava odražava njegovu početnu želju za izvanrednim rezultatima, no također priznaje da je kroz sudjelovanje u Programu stekao korisna saznanja koja su mu pomogla da realnije sagleda situaciju. Drugi otac ističe jasnu razliku između sebe i svoje partnerice, tvrdeći: *"Nismo imali ista očekivanja, ona je tu više zagrižena – više to prati. Ja sam više onako općenito – ajde bolje da negdje ide i da napreduje."* Ova izjava naglašava različit stupanj angažiranosti i očekivanja između partnera, gdje je majka aktivnije uključena i više posvećena praćenju napretka, dok je otac zadovoljan generalnim napretkom bez detaljnog praćenja. Također, jedan otac navodi: *"Ja mislim da je ona imala više snova, a ja sam sagledavao realno."* Ovaj odgovor dodatno potvrđuje različite pristupe majki i očeva prema djetetovom sudjelovanju u Programu, gdje majke često imaju idealizirana očekivanja, dok očeви pristupaju situaciji s pragmatičnijim stavom.

Većina majki navodi da smatraju da su one i njihovi partneri imali ista ili slična očekivanja vezana uz djetetovo sudjelovanje u Programu. Međutim, kada je riječ o odabiru ciljeva, jedna majka primjećuje: *"Mislim da je sve bilo na meni na kraju."* Ova izjava ukazuje na to da su majke često preuzimale glavnu ulogu u donošenju odluka, čak i kada su očekivanja bila usklađena. Većina majki također navodi: *"U principu jesmo sa sličnim očekivanjima, ali su odluke prepuštene meni."* Ove izjave naglašavaju da, unatoč sličnim očekivanjima, odgovornost za donošenje ključnih odluka uglavnom leži na majkama.

I očevi i majke navode da su na dnevnoj bazi prenosili informacije o djetetovom boravku u Programu, uključujući kako je protekao dan. Međutim, u praksi su majke bile te koje su najčešće prenosile ključne informacije očevima, budući da su u puno većoj mjeri sudjelovale na individualnim razgovorima. Ova dinamika ukazuje na neravnopravnu raspodjelu uloga u komunikaciji i sudjelovanju u vrtićkim aktivnostima, gdje majke preuzimaju većinu informativnih i komunikacijskih odgovornosti (Yaffe, 2023).

5.8. Preporuke i savjeti roditelja za poboljšanje Programa

Tablica 9. Preporuke i savjeti roditelja za poboljšavanje Programa: glavne teme i pripadajući kodovi proizašli iz tematske analize u poglavlju 5.8.

TEME	KODOVI
Produženje trajanja Programa	Želja za produženjem Programa do polaska u školu
Grupe podrške za roditelje	Potreba za grupama podrške za roditelje Sigurno mjesto za dijeljenje iskustava Ideja o okupljanju roditelja izvan formalnog okvira
Raširenost Programa	Provedba Programa u više lokacija Smanjenje vremena provedenog u prijevozu
Alternativna i augmentativna komunikacija	Potreba za širenjem komunikacijskih metoda Podrška logopeda za djecu u Programu.
Fleksibilnost u izradi individualnih planova	Veća suradnja s roditeljima pri izradi planova Fokusiranje na jake strane djeteta Fleksibilniji pristup u planiranju
Koordinacija s vanjskim stručnjacima	Poboljšanje komunikacije s vanjskim stručnjacima Suradnja s vrtićem radi smanjenja stresa roditelja

Svi roditelji navode niz preporuka i savjeta za poboljšanje vrtićkog Programa u budućnosti. Većina izražava želju za produženjem trajanja Programa na duže od dvije godine, odnosno od upisivanja djeteta u Program do polaska u školu. Također, većina naglašava važnost provođenja svih komponenti Programa, s posebnim naglaskom na grupe podrške za roditelje te stvaranje sigurnog mjesta gdje *"možemo podijeliti iskustva s drugim roditeljima"*. Jedan roditelj ističe: *"Bilo bi super okupiti se izvan Bajke, napraviti nekakav izlet i vidjeti djecu van kontroliranih uvjeta."*

Roditelji također predlažu da se Program provodi u više posebnih skupina, ne samo na zapadu grada, nego u različitim dijelovima grada kako bi se nekima smanjilo vrijeme koje provode u autu s djetetom. Nekolicina roditelja smatra da bi bilo izvrsno kada bi se koristili različiti oblici alternativne i augmentativne komunikacije, a ne samo PECS, te da bi djeca tijekom Programa trebala imati podršku logopeda.

Jedan roditelj napominje: *"Izvršno je što imaju plan za svako dijete, ali bi bilo bolje da ga se ne drže striktno. Trebala bi biti bolja suradnja s roditeljima prilikom kreiranja plana te se fokusirati na jake strane djeteta."* Ova izjava ukazuje na potrebu za fleksibilnijim pristupom u izradi individualnih planova za djecu, uz veći angažman roditelja.

Nekolicina roditelja ističe potrebu za poboljšanjem komunikacije s vanjskim stručnjacima koji rade s djetetom te smatraju da je važno *"poboljšati suradnju s vrtićem u koje dijete odlazi iz Programa jer smo mi roditelji tu pod katastrofalnim stresom."* Ova preporuka naglašava značaj koordinirane suradnje između Programa i drugih institucija kako bi se smanjio stres roditelja i osigurala kontinuirana podrška za dijete.

Svi prikupljeni podaci o evaluaciji Programa, uključujući njegove snage i slabosti prema različitim ishodima, sažeto su prikazani u Tablici 10.

Tablica 10. Sažeti prikaz utvrđenih snaga i slabosti Programa prema različitim ishodima, temeljen na izjavama sudionika

Program:	Snage	Slabosti
Komponente	Individualni razgovori s roditeljima. Radionice s roditeljima. Djelomična integracija djeteta u redovne skupine.	Individualni razgovori s roditeljima fokusiraju se na negativne aspekte djeteta. Nedostatna podrška od strane stručnog tima vrtića. Nedovoljna učestalost provođenja djelomične integracije djeteta u redovne skupine. Izostanak provođenja grupa podrške za roditelje.
Strategije	Socijalne priče. PPP protokol. Učinkovito uklanjanje izazovnih ponašanja kod djeteta. Učinkovito uvođenje PECS sustava komunikacije.	Nedostatna podrška prilikom uvođenja strategija Programa kod kuće. Token sustav nagrađivanja djeteta. Izostanak korištenja ostalih oblika alternativne i augmentativne komunikacije.
Utjecaj na dijete	Poboljšanje u jezičnom razumijevanju. Poboljšanje interakcije i komunikacije. Poboljšanje u ponašanju (samoregulacija).	Nedostatno poticanja igre. Neodgovarajuća usklađenost AAK s djetetovim razvojem. Neodgovarajuća pripremljenost djeteta za povratak u redovni sustav RPOO-a.
Utjecaj na roditelje	Poboljšanje u razumijevanju autizma. Smanjenje stresa oko brige o djetetu. Povećanje samopouzdanja u ulozi roditelja autističnog djeteta.	
Utjecaj na obitelj	Olakšanje funkcioniranja u svakodnevnom životu. Poboljšanje subjektivne dobrobiti obitelji. Poboljšanje u odnosu autističnog djeteta s braćom i sestrama.	Logistički izazovi prilikom organizacije dolaska i odlaska iz vrtića.
Ostalo	Manji broj djece u skupinama u odnosu na redovne skupine. Kontinuirana podrška edukacijskog rehabilitatora i odgojitelja. Izrazita individualizacija – individualne potrebe djeteta u fokusu.	Smanjenje individualiziranog pristupa u drugoj godini Programa. Nedovoljno trajanje Programa – ograničeno na dvije godine.

5.9. Implikacije istraživanja i preporuke za buduća istraživanja

Posebni poludnevni programi za autističnu djecu, kao što je istražen program u ovom radu, pokazuju pozitivan utjecaj na cjelokupan razvoj djeteta, kao i na kvalitetu života obitelji. Ključni čimbenici za uspješnost programa uključuju individualiziranu podršku, redovite razgovore s roditeljima i strukturirani edukacijski pristup. Ova zapažanja su u skladu s nalazima drugih programa koji također ističu važnost roditeljske uključenosti i individualizirane podrške za postizanje pozitivnih ishoda. U istraživanju programa Project DATA, evaluacija je pokazala značajan napredak u socijalnim i komunikacijskim vještinama djece, a također i visoku razinu zadovoljstva roditelja (Schwartz i sur., 2004). Kao ključni čimbenik uspjeha, ističe se aktivno uključivanje roditelja, što je imalo značajan utjecaj na poboljšanje socijalne komunikacije djece i jačanje obiteljskog funkcioniranja (Kitzerow i sur., 2020). Međutim, istraživanje je također ukazalo na potrebu za dodatnim grupnim oblicima podrške, poput grupa podrške za roditelje, koje nisu bile adekvatno implementirane u Programu. Takve grupe mogle bi omogućiti roditeljima prostor za međusobnu razmjenu iskustava i dobivanje emocionalne podrške, što bi smanjilo stres i pomoglo im da se lakše nose s izazovima koje nosi odgoj autističnog djeteta. Uz to, prisutna je i potreba za češćim i fleksibilnijim korištenjem alternativnih i augmentativnih metoda komunikacije prilagođenih individualnim potrebama djeteta, kao što su različiti komunikacijski sustavi (PODD, PECS, visokotehnoški komunikatori). Uvođenje AAK ključno je za razvoj djece s komunikacijskim teškoćama, jer im omogućuje izražavanje potreba i osjećaja, čime se poboljšava njihova socijalna interakcija, smanjuje frustracija, te jača obiteljska povezanost i razumijevanje (Laubscher i sur., 2024).

U budućim istraživanjima potrebno je da uključuju potrebu za dubljom analizom uloge roditelja, posebno razlike između majki i očeva u doživljavanju i sudjelovanju u Programima za autističnu djecu. Uočeno je da su majke u većoj mjeri aktivno uključene u svakodnevne aktivnosti djece i komunikaciju s vrtićkim stručnjacima, dok očeви često prepuštaju te odgovornosti majkama. Ovi nalazi u skladu su s istraživanjem Mapelli i sur. (2018), koje ukazuje na rodne razlike u roditeljskom angažmanu, pri čemu su majke češće glavni nositelji svakodnevnih obaveza i komunikacije vezane uz razvoj djeteta, dok očeви preuzimaju manje aktivnu ulogu. Daljnja istraživanja trebala bi se usmjeriti na razumijevanje tih rodni razlika te načine na koje bi oba roditelja mogla biti ravnopravije uključena u odgojno-obrazovni proces. Također, predlaže se istraživanje dugoročnih učinaka Programa na socijalizaciju i inkluziju autistične djece u redovne obrazovne skupine te u širu zajednicu. Kvalitativna istraživanja

mogla bi dodatno istražiti koji čimbenici najviše doprinose uspješnoj inkluziji i kako bolje prilagoditi obrazovne programe specifičnim potrebama autistične djece.

5.10. Ograničenja istraživanja

Ograničenja ovog istraživanja obuhvaćaju nekoliko ključnih aspekata koji mogu utjecati na generalizaciju i primjenjivost rezultata.

Prvo, veličina uzorka predstavlja značajno ograničenje. U istraživanju je sudjelovalo samo 13 roditelja, što je relativno mali uzorak za donošenje širokih zaključaka o učinkovitosti Programa. Iako kvalitativna istraživanja teže dubljem uvidu u iskustva sudionika, veći uzorak bi omogućio širu i raznolikiju perspektivu.

Drugo ograničenje odnosi se na prigodan i neprobabilistički uzorak. Sudionici su odabrani na temelju njihove dostupnosti i uključivanja djece u specifičan program u vrtiću Bajka, što znači da rezultati nisu nužno reprezentativni za širu populaciju roditelja čija su autistična djeca prošla ili će proći kroz Program. Još jedno ograničenje je kontekst specifičnog Programa. Naime, istraživanje je provedeno u vrtiću u Zagrebu u kojem je autorica bila djelatnica. Iako u istraživanju nisu sudjelovali roditelji djece iz skupine koju je autorica vodila, postojalo je međusobno poznanstvo s roditeljima djece koja su sudjelovala. Ova okolnost može utjecati na valjanost rezultata i ograničiti njihovu primjenjivost, budući da poznanstvo s roditeljima može uvesti subjektivnost u interpretaciju podataka. Stoga bi istraživanje provedeno u kontekstu u kojem ne postoji takvo poznanstvo moglo otkriti različite izazove i prednosti u radu s autističnom djecom.

Fokus na roditeljsku perspektivu predstavlja još jedno ograničenje. Iako je cilj istraživanja bio ispitati iskustva roditelja, dodatni uvid iz perspektive edukacijskih rehabilitatora i odgojitelja i koji rade s djecom mogao bi pružiti širu i dublju sliku o učinkovitosti Programa. Stručnjaci imaju ključnu ulogu u oblikovanju i provođenju Programa, pa njihova iskustva i zapažanja mogu nadopuniti roditeljske dojmove i pomoći u razumijevanju svih aspekata Programa.

Nadalje, vremensko ograničenje istraživanja usmjereno je na procjenu dvogodišnjeg programa, što pruža uvid u kratkoročne učinke, ali ne i dugoročne ishode. Istraživanje ne pruža dovoljno informacija o tome kako se postignuća djece održavaju nakon završetka programa, niti o dugoročnom utjecaju na obiteljsku dinamiku. Dodatna istraživanja s longitudinalnim pristupom

mogla bi doprinijeti boljem razumijevanju dugoročnih efekata Programa na djecu i njihove obitelji.

Konačno, nedostatak analiza rodne perspektive također može biti relevantan čimbenik. Iako se u istraživanju bilježe određene razlike u uključenosti majki i očeva, dublja analiza ovih rodni razlika mogla bi pomoći u razumijevanju kako različiti roditelji doživljavaju i sudjeluju u Programu, kao i kako rodne uloge utječu na cjelokupno iskustvo obitelji u procesu pružanja podrške autističnoj djeci. Uz to, uzimanje u obzir rodni uloga moglo bi pokazati kako bi se podrška roditeljima mogla poboljšati, čime bi se obiteljima omogućilo učinkovitije suočavanje s izazovima i pružanje adekvatnije pomoći svojoj djeci.

6. Zaključak

Ovo istraživanje je pokazalo da *"Posebni poludnevni program za djecu predškolskog uzrasta s poremećajem iz spektra autizma u dobi od 3 godine do polaska u školu"* značajno doprinosi razvoju djetetovih socijalnih, komunikacijskih, adaptivnih i samostalnih vještina, pozitivno utječući na kvalitetu obiteljskog života. Roditelji su većinom zadovoljni Programom, naglašavajući pozitivne promjene u ponašanju i svakodnevnim rutinama djece. Poboljšana prilagodba djece u obiteljskom okruženju, uključujući smanjenje izazovnih ponašanja, potvrđuje važnost ovakvih Programa za razvoj samopouzdanja i socijalnih kompetencija kod autistične djece. Ipak, roditelji su istaknuli i brojne izazove s kojima su se suočili tijekom trajanja Programa.

Jedan od ključnih izazova odnosi se na primjenu metoda alternativne i augmentativne komunikacije (AAK). Premda se Program fokusira na PECS komunikacijski sustav, dio roditelja smatra da bi i druge strategije, poput robusnih komunikacijskih sustava, mogle odgovarati specifičnim potrebama djeteta. Veća fleksibilnost u prilagodbi AAK sustava, prema roditeljima, mogla bi povećati sposobnost djece da se izraze, čime se smanjuje frustracija i posljedično izazovna ponašanja.

Također, veliki izazov roditelji vide u prelasku djeteta iz Programa u redovni obrazovni sustav. Iako djeca ostvaruju napredak u Programu, roditelji su zabrinuti zbog nedostatka podrške u redovnim skupinama, posebno u odnosu na smanjen broj djece i podršku stručnjaka u Programu. Stoga su roditelji izrazili želju za povećanjem djelomične integracije u redovne vrtičke skupine, koja bi omogućila bolje socijalizacijske prilike i olakšala buduću prilagodbu djeteta. Ova bi prilagodba povećala socijalnu uključenost i smanjila stigmatizaciju, stvarajući stabilniji temelj za uspješnu inkluziju djeteta.

Nalazi istraživanja upućuju na potrebu za produženjem trajanja Programa do polaska u školu, što bi obiteljima pružilo kontinuiranu podršku. Mnogi roditelji su istaknuli da bi prijelaz bio manje stresan uz sustav savjetovanja i kontinuirane podrške tijekom cijelog procesa prijelaza djeteta u redovan sustav. Većina roditelja smatra da bi bilo korisno osigurati dodatnu grupnu podršku, posebno za roditelje koji se suočavaju s visokom razinom stresa. Iako su kroz individualne razgovore roditelji dobivali stručne informacije, većina ih naglašava važnost redovitih grupa podrške za razmjenu iskustava s drugim roditeljima. Organizirane grupe podrške omogućile bi obiteljima emocionalnu podršku i dijeljenje korisnih savjeta, kao i

dodatne informacije od stručnih suradnika. Time bi se roditeljima pomoglo u nošenju s izazovima roditeljstva, dok bi ujedno bili bolje opremljeni za primjenu strategija kod kuće. Roditelji su također naglasili potrebu za kvalitetnijom suradnjom između vanjskih stručnjaka, kao što su edukacijski rehabilitatori i logopedi, i Programa, kako bi se osigurala konzistentna podrška u svim okruženjima u kojima dijete boravi.

Zaključno, *"Posebni poludnevni program za djecu predškolskog uzrasta s poremećajem iz spektra autizma u dobi od 3 godine do polaska u školu"* predstavlja uspješnu intervenciju koja doprinosi razvoju djetetovih vještina i poboljšava kvalitetu života cijele obitelji. Nalazi ovog istraživanja ukazuju na važnost kontinuiranog rada s obiteljima, pri čemu podrška djetetu i roditeljima ne bi smjela završavati nakon izlaska iz Programa. Fleksibilnost i prilagodljivost Programa, u kombinaciji s koordiniranim pristupom između stručnjaka i roditelja, predstavljaju ključne elemente uspješnog Programa koji može dugoročno doprinijeti inkluziji autistične djece.

7. Literatura

- Američka psihijatrijska asocijacija. (2013). *Dijagnostički i statistički priručnik za mentalne poremećaje* (Peto izdanje). <https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890425596>
- Anjos, B. B., & Morais, N. A. (2021). Experiences of families with autistic children: An integrative literature review. *Ciencias Psicológicas*, 15(1), e-2347. <https://doi.org/10.22235/cp.v15i1.2347>
- Bagatell, N. J., Cram, M., Alvarez, C. G., & Loehle, L. (2014). Routines of families with adolescents with autistic disorders: A comparison study: Étude comparative des routines des familles ayant des adolescents atteints de troubles autistiques. *Canadian Journal of Occupational Therapy*, 81(1), 62-67. <https://doi.org/10.1177/0008417414520691>
- Bailey, D. H., Jenkins, J. M., & Alvarez-Vargas, D. (2020). Complementarities between early educational intervention and later educational quality? A systematic review of the sustaining environments hypothesis. *Developmental Review*, 56, 100910. <https://doi.org/10.1016/j.dr.2020.100910>
- Balestro, J. I., & Fernandes, F. D. M. (2019). Caregivers' perception of children with Autism Spectrum Disorder regarding to the communicative profile of their children after a communicative orientation program. *CoDAS*, 31, e20170222. <https://doi.org/10.1590/2317-1782/20182018222>
- Benson, P. R. (2012). Network characteristics, perceived social support, and psychological adjustment in mothers of children with autism spectrum disorder. *Journal of autism and developmental disorders*, 42, 2597-2610. <https://doi.org/10.1007/s10803-012-1517-9>
- Bonis, S. (2016). Stress and parents of children with autism: A review of literature. *Issues in Mental Health Nursing*, 37(3), 153-163. <https://doi.org/10.3109/01612840.2015.1116030>
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative research in psychology*, 3(2), 77-101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>

- Das, S., Das, B., Nath, K., Dutta, A., Bora, P., & Hazarika, M. (2017). Impact of stress, coping, social support, and resilience of families having children with autism: A north east India-based study. *Asian Journal of Psychiatry*, 28, 133–139. <https://doi.org/10.1016/j.ajp.2017.03.040>
- Dječji vrtić Bajka. (2020). *Posebni poludnevni program za djecu predškolskog uzrasta s poremećajem iz spektra autizma u dobi od tri godine do polaska u školu*. <https://vrtic-bajka.zagreb.hr/default.aspx?id=48>
- Dwyer, P. (2022). The neurodiversity approach(es): What are they and what do they mean for researchers?. *Human Development*, 66(2), 73-92. <https://doi.org/10.1159/000523723>
- Ferreira, M., & Smeha, L. N. (2018). The experience of being a mother of a child with autism in the singleparenthood context. *Psicologia em Revista*, 24(2), 462-481. <https://doi.org/10.5752/P.1678-9563.2018v24n2p462-481>
- Feuerstein, J. L., & Landa, R. J. (2020). Implementation of early achievements for childcare providers: A cluster-randomized controlled trial. *Early Childhood Research Quarterly*, 53, 520-533. <https://doi.org/10.1016/j.ecresq.2020.06.006>
- Fontil, L., Gittens, J., Baudoin, E. & Sladeczek, I. E. (2020). Barriers to and facilitators of successful early school transitions for children with autism spectrum disorders and other developmental disabilities: A systematic review. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 50(6), 1866-1881. <https://doi.org/10.1007/s10803-019-03938-w>
- Frantzen, K. K., Lauritsen, M. B., Jørgensen, M., Tanggaard, L., Fetters, M. D., Aikens, J. E., & Bjerrum, M. (2016). Parental self-perception in the autism spectrum disorder literature: A systematic mixed studies review. *Review Journal of Autism and Developmental Disorders*, 3, 18-36. <https://doi.org/10.1007/s40489-015-0063-8>
- Freitag, C. M., Feineis-Matthews, S., Valerian, J., Teufel, K., & Wilker, C. (2012). The Frankfurt early intervention program FFIP for preschool aged children with autism spectrum disorder: a pilot study. *Journal of Neural Transmission*, 119, 1011-1021. <https://doi.org/10.1007/s00702-012-0792-0>
- Ghanouni, P., & Hood, G. (2021). Stress, coping, and resiliency among families of individuals with autism: A systematic review. *Review Journal of Autism Developmental Disorders*, 8, 389–402. <https://doi.org/10.1007/s40489-021-00245-y>

- Hrvatski sabor. (2008). *Državni pedagoški standard predškolskog odgoja i naobrazbe*. Narodne novine, 107/07.
- Hrvatski sabor. (2022). *Zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju*. Narodne novine, 57/22.
- Karst, J. S., & Van Hecke, A. V. (2012). Parent and family impact of autism spectrum disorders: A review and proposed model for intervention evaluation. *Clinical child and family psychology review*, 15, 247-277. <https://doi.org/10.1007/s10567-012-0119-6>
- Kitzerow, J., Hackbusch, M., Jensen, K., Kieser, M., Noterdaeme, M., Fröhlich, U., & Freitag, C. M. (2020). Study protocol of the multi-centre, randomised controlled trial of the Frankfurt Early Intervention Programme A-FFIP versus early intervention as usual for toddlers and preschool children with Autism Spectrum Disorder (A-FFIP study). *Trials*, 21, 1-17. <https://doi.org/10.1186/s13063-019-3881-7>
- Kiuppis, F. (2016). From special education, via integration, to inclusion: continuity and change in UNESCO's agenda setting. *ZEP: Zeitschrift für internationale Bildungsforschung und Entwicklungspädagogik*, 39(3), 28-33. <https://doi.org/10.25656/01:15451>
- Kuhlthau, K., Payakachat, N., Delahaye, J., Hurson, J., Pyne, J. M., Kovacs, E., & Tilford, J. M. (2014). Quality of life for parents of children with autism spectrum disorders. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 8(10), 1339-1350. <https://doi.org/10.1016/j.rasd.2014.07.002>
- Kupferstein, H. (2020). Why caregivers discontinue applied behavior analysis (ABA) and choose communication-based autism interventions. *Advances in Autism*, 6(1), 72-80. <https://doi.org/10.1108/aia-02-2019-0004>
- Laubscher, E., Pope, L., & Light, J. (2024). “You Just Want to Be Able to Communicate With Your Child”: Parents' Perspectives on Communication and AAC Use for Beginning Communicators on the Autism Spectrum. *American journal of speech-language pathology*, 33(2), 716-735. https://doi.org/10.1044/2023_AJSLP-23-00254
- Mapelli, L. D., Barbieri, M. C., Castro, G. V. D. Z. B., Bonelli, M. A., Wernet, M., & Dupas, G. (2018). Child with autistic spectrum disorder: Care from the family. *Escola Anna Nery*, 22(4), e20180116. <https://doi.org/10.1590/2177-9465-EAN-2018-0116>

- McAuliffe, T., Cordier, R., Vaz, S., Thomas, Y., & Falkmer, T. (2017). Quality of life, coping styles, stress levels, and time use in mothers of children with autism spectrum disorders: Comparing single versus coupled households. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 47(10), 3189-3203. <https://doi.org/10.1007/s10803-017-3240-z>
- McSerry, J. (2005) *A re-integration programme for pupils with emotional and behavioural difficulties* (2nd ed.). University of London, Senjio IOE.
- Mesibov, G. B., & Shea, V. (2011). Evidence-based practices and autism. *Autism*, 15(1), 114-133. <https://doi.org/10.1177/1362361309348070>
- Ministarstvo rada, mirovinskog sustava, obitelji i socijalne politike. (2022). *Nacionalni plan za prava djece u razdoblju od 2022. do 2026. godine*. <https://mrosp.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Socijalna%20politika/Dokumenti/Nacionalni%20plan%20za%20prava%20djece%20u%20Republici%20Hrvatskoj%20za%20razdoblje%20od%202022.%20do%202026.%20godine.pdf>
- Monhol, P. P., Jastrow, J. M. B., Soares, Y. N., Cunha, N. D. C. P., Pianissola, M. C., Ribeiro, L. Z., ... & Bezerra, I. M. P. (2021). Children with autistic spectrum disorder: perception and experience of families. *Journal of Human Growth and Development*, 31(2), 224-235. <https://doi.org/10.36311/jhgd.v31.12224>
- National Autism Center. (2015). *Findings and conclusions: National standards project, phase 2: Addressing the need for evidence-based practice guidelines for autism spectrum disorder*. National Autism Center.
- Odom, S., Sam, A., & Cox, A. W. (2024). *Autism Program Environment Rating Scale - Preschool/Elementary (APERS-PE)*. Brookes Publishing.
- Raposo, A. (2024). *The experiences of families of children with autism spectrum disorder transitioning from preschool to kindergarten: A qualitative exploration* (Masters thesis). Concordia University.
- Rowbotham, M., Carroll, A., & Cuskelly, M. (2011). Mothers' and fathers' roles in caring for an adult child with an intellectual disability. *International Journal of Disability, Development and Education*, 58(3), 223-240. <https://doi.org/10.1080/1034912X.2011.598396>

- Samadi, S. A., McConkey, R., & Bunting, B. (2014). Parental wellbeing of Iranian families with children who have developmental disabilities. *Research in developmental disabilities, 35*(7), 1639-1647. <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2014.04.001>
- Schwartz, I. S., Sandall, S. R., McBride, B. J., & Boulware, G. L. (2004). Project DATA (Developmentally Appropriate Treatment for Autism) An inclusive school-based approach to educating young children with autism. *Topics in Early Childhood Special Education, 24*(3), 156-168. <https://doi.org/10.1177/02711214040240030301>
- Shilubane, H., & Mazibuko, N. (2020). Understanding autism spectrum disorder and coping mechanism by parents: An explorative study. *International journal of nursing sciences, 7*(4), 413-418. <https://doi.org/10.1016/j.ijnss.2020.08.003>
- Siller, M., & Morgan, L. (2018). *Handbook of parent implemented interventions for very young children with autism*. Springer International Publishing.
- Siller, M., Morgan, L., Wedderburn, Q., Fuhrmeister, S., & Rudrabhatla, A. (2021). Inclusive early childhood education for children with and without autism: Progress, barriers, and future directions. *Frontiers in Psychiatry, 12*, 754648. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2021.754648>
- Starr, E. M., Martini, T. S., & Kuo, B. C. H. (2016). Transition to kindergarten for children with autism spectrum disorder: A focus group study with ethnically diverse parents, teachers, and early intervention service providers. *Focus on Autism Other Developmental Disabilities, 31*(2), 115-128. <https://doi.org/10.1177/1088357614532497>
- Sundberg, M. L. (2008). *VB-MAPP Verbal Behavior Milestones Assessment and Placement Program: A language and social skills assessment program for children with autism or other developmental disabilities*. AVB Press.
- Theodorou, F., & Nind, M. (2010). Inclusion in play: A case study of a child with autism in an inclusive nursery. *Journal of Research in Special Educational Needs, 10*(2), 99-106. <https://doi.org/10.1111/j.1471-3802.2010.01152.x>
- Ujedinjeni Narodi. (2006). *Konvencija o pravima osoba s invaliditetom*. <https://www.un.org/disabilities/documents/convention/convoptprot-e.pdf>
- UNESCO. (2009). *Defining an inclusive education agenda: Reflections around the 48th session of the International conference on education*. International Bureau of Education.

- Vivanti, G. (2020). Ask the editor: What is the most appropriate way to talk about individuals with a diagnosis of autism?. *Journal of autism and developmental disorders*, 50(2), 691-693. <https://doi.org/10.1007/s10803-019-04280-x>
- Vrankić, M. (2019). *Zadovoljstvo partnerskim odnosima roditelja djece s poremećajima iz spektra autizma* (Diplomski rad). Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet.
<https://repozitorij.erf.unizg.hr/islandora/object/erf%3A568/datastream/PDF/view>
- Vrljičak, S., Frey Škrinjar, J., & Stošić, J. (2016). Evaluacija tranzicijskog vrtićkog programa za djecu s poremećajem iz spektra autizma. *Logopedija*, 6(1), 14-23. <https://doi.org/10.31299/log.6.1.3>
- Wenneborg, K., Pettersson Roll, L., Bölte, S., Odom, S., & Bejnö, H. (2024). The Autism Program Environment Rating Scale in Swedish primary school: Cultural adaptation and content validation. *Journal of autism and developmental disorders*, 1-15. <https://doi.org/10.1007/s10803-024-06544-7>
- Yaffe, Y. (2023). Systematic review of the differences between mothers and fathers in parenting styles and practices. *Current psychology*, 42(19), 16011-16024. <https://doi.org/10.1007/s12144-020-01014-6>
- Zablotsky, B., Bradshaw, C. P., & Stuart, E. A. (2013). The association between mental health, stress, and coping supports in mothers of children with autism spectrum disorders. *Journal of autism and developmental disorders*, 43, 1380-1393. <https://doi.org/10.1007/s10803-012-1693-7>
- Zanatta, E. A., Menegazzo, E., Guimarães, A. N., Ferraz, L., & da Motta, M. D. G. C. (2014). Cotidiano de famílias que convivem com o autismo infantil. *Revista Baiana de Enfermagem*, 28(3), 271-282. <https://doi.org/10.18471/rbe.v28i3.10451>

8. Prilozi

Prilog 1. Intervju - protokol

Dobar dan, _____ (ime roditelja), ja sam Josipa Blažević, studentica specijalističkog studija Rane intervencije u edukacijskoj rehabilitaciji te u sklopu pisanja svog specijalističkog rada pod mentorstvom prof. dr. sc. M. Ferić i doc. dr. sc. J. Stošić provodim istraživanje o učinkovitosti **“Posebnog poludnevnog programa za predškolsku djecu s poremećajem iz spektra autizma”** koje je pohađalo vaše dijete zadnje dvije godine.

Podaci o učinkovitosti Programa pomoći će za njegovo unapređenje stoga mi je važan vaš doživljaj Programa i vaše iskustvo. Vaši odgovori su anonimni i svi prikupljeni podaci će biti analizirani grupno. Hvala vam što ste pristali sudjelovati u intervjuu.

Uz vašu suglasnost, razgovor ću i snimati (audio snimka) što će mi pomoći da zapamtim što ste mi rekli.

Planirano vrijeme trajanja intervjuja je 60 min. Imate li u ovom trenutku kakvih pitanja? Sada možemo početi.

Spol: M Ž

Dob: _____

Razina obrazovanja: OŠ SŠ VŠS VSS

Radni status: zaposlen/a, nezaposlen/a, honorarni rad, rad na pola radnog vremena, ostalo:

Bračni status: udana/oženjen, samohrani roditelj, izvanbračna zajednica, rastavljen/a, ostalo:

Koliko članova kućanstva? Koji? Dob? Spol? _____

UVODNA PITANJA

Kako ste saznali za Program?

Zbog čega ste se odlučili upisati svoje dijete u njega?

1. Kakva su roditeljska iskustva, doživljaji i stavovi o provedenom Programu?
 - Kakve su bile inicijalne impresije prilikom djetetovog uključivanja u Programa?
 - Biste li preporučili ovaj Program drugim roditeljima autistične djece?

- Nakon dvije godine pohađanja Programa kakva su vaša iskustva o provedenom Programu?

2. Koje komponente Programa roditelji prepoznaju kao korisne?

- Za koje komponente Programa (individualni razgovori, roditeljski sastanci, roditeljske radionice, djelomična integracija,...) biste rekli da su bile najučinkovitije za vaše dijete/obitelj?
- Koje komponente Programa su najviše utjecale na vas kao roditelja?
- Koliko su vam koristili individualni roditeljski razgovori?
- Koliko su vam koristile radionice s djecom i voditeljicama skupina?
- Koliko su vam koristili roditeljski sastanci?
- Koliko su vam koristile određene strategije kojima ste bili podučavani tijekom individualnih razgovora (npr. uvođenje socijalnih priča, uvođenje komunikacijskih sredstva, praćenje ponašanja putem PPP protokola, bihevioralni planovi za uklanjanje nepoželjnih ponašanja)?
- Koje strategije su bile izazovne ili na koje dijete nije reagiralo?
- Možete li opisati kako su voditelji Programa reagirali tijekom izazovnih/teških situacija za vaše dijete?
- Kakva je bila podrška voditelja skupine vezana uz socijalizaciju djeteta kod kuće?
- Jeste li dobili podršku i savjete kako poticati socijalnu interakciju i komunikaciju kod kuće? Ako da, opišite.
- Jeste li bili zadovoljni s komunikacijskom i podrškom od strane voditelja Programa i ostalih članova stručnog tima?

3. Kako je pohađanje Programa utjecalo na djetetove vještine, znanja i sposobnosti?

- Kako je Program utjecao na cjelokupni razvoj vašeg djeteta?
- Kako vam se činio napredak vašeg djeteta tijekom Programa?
- Kako je, prema vašem mišljenju, dijete reagiralo na Program?
- Mislite li da je Program adekvatno pratio individualne potrebe vašeg djeteta? Ako ne, koji su aspekti mogli biti bolji?
- Jeste li primijetili neke promjene u djetetovim socijalizacijskim vještinama tijekom pohađanja Programa? Ako da, opišite koje.
- Smatrate li da je Program adekvatno pripremio vaše dijete za prelazak u inkluzivno okruženje (povratak u redovnu skupinu) ili osnovnu školu?

4. Kako roditelji opisuju širi utjecaj Programa na funkcioniranje obitelji?

- Jeste li primijetili ikakve promjene u djetetovom ponašanju kod kuće? Ako da, opišite koje su to promjene?
- Kako je Program utjecao na dnevne obiteljske rutine i svakodnevno funkcioniranje obitelji?
- Je li bilo ikakvih promjena u djetetovom odnosu s braćom/sestrama ili drugim članovima obitelji kao rezultat njegovog sudjelovanja u Programu?
- Čini li vam se da je Program imao utjecaj na sveukupno nošenje obitelji sa stresom, vezano uz djetetovu dijagnozu?
- Je li Program pomogao u razumijevanju vaše obitelji o autizmu i kako podržati djetetove potrebe?
- Je li bilo kakvih izazova u implementiranju tehnika programa kod kuće, a ako da koje su bile i kako ste ih riješili?

5. Kako roditelji opisuju širi utjecaj Programa na funkcioniranje obitelji?

- Je li Program pomogao povećati vaše samopouzdanje kao roditelja autističnog djeteta?
- Razumijete li sada bolje vlastito dijete te njegove interese, potrebe?
- Smatrate li da je Program imao pozitivan utjecaj na dobrobit vaše obitelji?

6. Kako majke/očevi opisuju iskustva, doživljaje i stavove prema Programu?

- Koliko ste bili uključeni u djetetovu participaciju u Programu?
- Jeste li vi i partner/ica imali slična očekivanja ili ciljeve vezane uz djetetovo sudjelovanje u Programu?
- Kako ste vi i vaš partner/ica komunicirali o djetetovom napretku u Programu?
- Koje bi bile vaše preporuke i savjeti za poboljšanje Programa u budućnosti?